ULAŞ, TAYFUN (2026). "Askerî Tedarik ve Lojistiğin Politik Ekonomisi: III. Selim Döneminde Mîrî Mübayaa Politikası". *Karadeniz Araştırmaları.* XXIII/91: 1765-1788.

ASKERÎ TEDARİK VE LOJİSTİĞİN POLİTİK EKONOMİSİ: III. SELİM DÖNEMİNDE MÎRÎ MÜBAYAA POLİTİKASI

Tayfun ULAŞ*

ÖZ

Sultan III. Selim dönemi (1789-1807), Nizâm-ı Cedîd reformları çerçevesinde Osmanlı askerî ve mâlî yapısının yeniden düzenlendiği ve bu doğrultuda askerî tedarik, lojistik ve finansman alanlarında merkezî politikaların geliştirildiği bir dönemdir. 18. yüzyılın son çeyreğinde uzun süren savaşların yol açtığı krizler, yeni ve disiplinli birliklerin iâşe ve mühimmat ihtiyaçlarını güvence altına alacak sürdürülebilir bir tedarik ve lojistik sisteminin kurulmasını zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda mîrî mübayaa politikası, savaş ekonomisinin sürekliliğini sağlamaya yönelik temel araçlardan biri olarak öne çıkmıştır. Bu çalışma, söz konusu dönüşümü Osmanlı iktisâdî yapısının bütününü kapsayan yekpare bir yeniden yapılanma olarak görmez. Bunun yerine, Nizâm-ı Cedîd'in askerî öncelikleri doğrultusunda belirli alanlarda yoğunlaşan seçici bir merkezîleşme pratiği olarak ele almaktadır. Makale, askerî tedarik ve lojistik faaliyetlerin özellikle İrâd-ı Cedîd Hazinesi etrafında şekillenen çoklu hazine sistemi aracılığıyla nasıl yeniden düzenlendiğini incelemektedir. Stratejik ürünlerin fiyat takibi, uygun dönemlerde toplu alımlar ve merkezî depolama uygulamaları bu sürecin temel unsurları olarak ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede mîrî mübayaa hem bir tedarik mekanizması hem de askerî kapasitenin mâlî merkezîleşme ve piyasa müdahalesi yoluyla yeniden tanımlanmasının somut bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, III. Selim, Nizâm-ı Cedîd, mîrî mübayaa, askerî lojistik.

THE POLITICAL ECONOMY OF MILITARY SUPPLY AND LOGISTICS: MÎRÎ MÜBAYAA POLICY UNDER THE REIGN OF SELIM III

ABSTRACT

The reign of Selim III (1789-1807) saw the reorganization of Ottoman military and fiscal structures within the Nizām-ı Cedīd reforms, accompanied by more centralized policies in military supply, logistics, and finance. The military and fiscal crises caused by prolonged warfare in the late eighteenth century made it necessary to establish a sustainable system for provisioning and arming the newly formed disciplined troops. Within this context, the mīrī mübayaa policy emerged as a key instrument for sustaining the wartime economy. This study examines this transformation not as a comprehensive restructuring of the Ottoman economy, but as a selective centralization shaped by the military priorities of the Nizām-ı Cedīd. It analyzes how military supply and logistics were reorganized through the multi-treasury system centered on the Irād-ı Cedīd Treasury. Price monitoring of strategic goods, bulk purchasing under favorable conditions, and centralized storage constituted the policy's main practices. In this respect, mīrī mübayaa is interpreted as a concrete expression of efforts to redefine military capacity through fiscal centralization and market intervention, rather than as a mere provisioning mechanism.

Keywords: Ottoman Empire, Selim III, Nizām-ı Cedīd, mīrī mübayaa, military logistics.

Araştırma Makalesi
Makale Gönderim Tarihi: 02.05.2026
Yayına Kabul Tarihi: 25.09.2026

* Arş. Gör. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, OSMANİYE. ORCID ID: 0000-0001-9511-7567, E-posta: tayfunulas@osmaniye.edu.tr

Giriş

Erken modern dönemde devletlerin askerî kapasitesi ile mâlî ve iktisâdî yapıları arasındaki ilişki, tarih yazımında tartışılan temel meselelerden biridir. Özellikle uzun süreli ve çok cepheli savaşların yaygınlaştığı bir bağlamda, orduların iâşe ve mühimmat ihtiyacının düzenli biçimde karşılanması, askerî başarıyı olduğu kadar devletin siyasî istikrarını ve mâlî sürdürülebilirliğini de doğrudan etkilemekteydi. Vergilendirme, savaş ve devlet inşası arasındaki bu ilişki, özellikle Charles Tilly'nin erken modern döneme dair siyasal iktisât ve devlet kapasitesi tartışmaları çerçevesinde geliştirdiği kuramsal yaklaşımlarda açık biçimde ortaya konulmuştur. Tilly'ye göre devletler, artan askerî harcamaları finanse edebilmek için mâlî kaynakları merkezîleştirme yoluna gitmiş; bu süreç ise çoğu zaman yerel topluluklar, üreticiler ve aracılar üzerinde iktisâdî baskılar ve toplumsal gerilimler yaratmıştır.[1] Bu yönüyle mâlî merkezîleşme, devlet kapasitesini artıran bir unsur olduğu kadar, önemli sosyal ve iktisâdî maliyetler de doğurabilen bir süreç olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışma, söz konusu kuramsal tartışmaları Osmanlı İmparatorluğu'na doğrudan bir model olarak uygulamayı amaçlamaz. Amaç, askerî tedarik ve lojistik alanında geliştirilen merkezî müdahalelerin devlet kapasitesini hangi tarihsel koşullar ve hangi araçlar çerçevesinde genişletmeye çalıştığını analiz etmektir.

Bu kuramsal bağlamın Osmanlı tarihine eklemlenmesinde, Mehmet Genç'in Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisâdî düzenleme anlayışına ilişkin geliştirdiği kavramsal çerçeve belirleyici bir analitik araç işlevi görmektedir. Genç'e göre Osmanlı'nın iktisâdî müdahale pratiği, birbirleriyle çoğu zaman gerilim içinde olan üç temel ilke etrafında şekillenmiştir: üreticiler ve tüketiciler için hayatî malların sürekli ve bol biçimde teminini esas alan *provizyonizm*, merkezî hazineye azamî gelir akışının sağlanmasını öncelikli hedef olarak benimseyen *fiskalizm* ve mevcut sosyoekonomik düzeni koruma eğilimindeki *tradisyonalizm* (Genç, 2000c, s. 45-54). Bu üç ilke arasındaki gerilim, savaş dönemlerinde özellikle belirginleşmekteydi. Provizyonist kaygılar, devletin piyasa fiyatları üzerinde baskı kurmasını dayatırken, bu müdahaleler üretici ve tüccar üzerinde yarattığı baskı nedeniyle fiskalist gelir hedeflerini ve tradisyonalist toplumsal dengeleri eş zamanlı olarak tehdit etmekteydi. Mîrî mübayaa politikası, tam da bu çerçeve içinde hem provizyonist hem de fiskalist önceliklerin kesiştiği, ancak ikisi arasındaki yapısal gerilimi hiçbir zaman tam anlamıyla çözemeyen bir müdahale alanı olarak anlam kazanmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, Nizâm-ı Cedîd dönemindeki askerî tedarik ve lojistik uygulamalarını, Tilly'nin mâlî-askerî devlet tartışmalarıyla Osmanlı provizyonizm ve fiskalizm geleneğinin kesiştiği tarihsel bir alanda çözümlemeyi amaçlamaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun klâsik devlet anlayışı ve idarî-mâlî yapılanması büyük ölçüde savaş koşullarına göre şekillenmiştir. Ancak 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artan askerî harcamalar, uzayan seferler ve birden fazla cephede yürütülen mücadeleler, mevcut mâlî ve lojistik düzenlemelerin yetersizliğini görünür kılmıştır. Uzun savaş dönemlerinde askerlerin cephede tutulmasının doğurduğu yüksek maliyetler, iâşe ve mühimmat temininde yaşanan aksamalar ve kesin askerî başarıların sağlanamaması, siyasî ve idarî istikrarsızlıkla iktisâdî krizlerin birbirini beslediği bir kısır döngü yaratmıştır. Klâsik dönemdeki iâşe ve tedarik mekanizmaları, görece sınırlı askerî hareketlilik koşullarında işlevsel olmakla birlikte, artan

[1] Tilly'nin erken modern devlet oluşumunu *savaş*, *cebir* (zorlayıcı iktidar araçları) ve *vergi* ile *mâlî kaynakların temini* arasındaki karşılıklı ilişki üzerinden ele alan kuramsal çerçeve (state making - war making - extraction) için bkz. Tilly, 1985, s. 169-191; Tilly, 1992, s. 67-95.

savaş temposu ve genişleyen cepheler karşısında hem maliyet hem de süreklilik bakımından yetersiz kalmaya başlamıştı. Bu bağlamda devletin gelir artırıcı tedbirlerin ötesine geçerek tedarik ve dağıtım süreçlerini doğrudan kontrol eden yeni araçlara yönelmesi kaçınılmaz hâle gelmiştir. Bu ihtiyacın bir sonucu olarak Sultan III. Selim döneminde yürürlüğe konulan Nizâm-ı Cedîd reformları, askerî ve idarî düzenlemelerle birlikte mâlî ve iktisâdî yapıyı da dönüştürmeyi hedeflemiştir. Reform sürecinin önemli unsurlarından biri, stratejik öneme sahip temel maddelerin teminini devlet denetimi altına alan mîrî mübayaa uygulamalarıdır. Mîrî mübayaa, başta zahire ve askerî ihtiyaç maddeleri olmak üzere belirli ürünlerin devlet tarafından önceden belirlenen fiyat ve şartlar çerçevesinde satın alınmasını ifade eden bir tedarik mekanizmasıdır. Bu uygulama, serbest piyasa işleyişini sınırlayan yönleriyle, savaş ve seferberlik koşullarında iâşe güvenliğini sağlamayı amaçlayan zorlayıcı bir iktisâdî araç olarak öne çıkmıştır.

Bu çalışma, Sultan III. Selim döneminde askerî, idarî ve mâlî reformlarla eş zamanlı olarak geliştirilen mîrî mübayaa uygulamalarını, savaş finansmanı ve askerî lojistik bağlamında incelemektedir. Nizâm-ı Cedîd döneminde "çoklu hazine sistemi"ne geçişin iâşe ve mühimmat temini üzerindeki etkileri, ulaşım ve lojistik imkânların sınırlı olduğu koşullar altında alınan tedbirler ve uygulanan muhtelif politikalar, arşiv kaynaklarına dayalı olarak ele alınmaktadır. Bu yönüyle makale, mîrî mübayaayı bir iâşe ve tedarik pratiğinin ötesinde, askerî gereksinimlerin yön verdiği mâlî merkezîleşme arayışları, devlet kapasitesinin yeniden tanımlanması ve bu müdahalelerin iktisâdî yansımaları çerçevesinde değerlendirmektedir.

Tarihsel Arka Plan: İki Cepheli Savaş Döneminde Askerî ve Mâlî Yapının Sınırları (1787-1792)

Mîrî mübayaa, Osmanlı devlet teşkilatının erken dönemlerine uzanan köklü bir tedarik mekanizmasıdır. Sefere çıkan ordunun iâşesini ve mühimmat ihtiyacını güvence altına almak, payitahtın ve stratejik kentlerin zahire tedarikini düzenlemek ile askerî imalathanelerin hammadde gereksinimini karşılamak amacıyla kullanılan bu *zorunlu alım usulü*, Osmanlı iktisâdî yönetim geleneğinde sürekliliği olan kurumsal bir uygulama olarak yapılanmıştır. 15-16. yüzyıllarda timar sistemiyle eklemlenen tarımsal üretim kapasitesi ve vergi tahsil mekanizmaları üzerinden işlevsellik kazanan mîrî mübayaa, devletin merkez tarafından belirlenen fiyat düzeyleri üzerinden malları doğrudan satın almasına, dolayısıyla hem üretim hem de dolaşım süreçlerine müdahil olmasına imkân tanımaktaydı. Bu yönüyle, Osmanlı devlet ekonomisinin provizyonist temeline dayanan ve iâşe güvenliğini piyasa serbestisinden önce gelen bir öncelik olarak benimseyen genel iktisât anlayışının somut bir tezahürü niteliğindeydi (Murphey, 1988, s. 217-263; Genç, 2000c, s. 45-54).

Ne var ki 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren merkezî otoritenin taşra üzerindeki denetim kapasitesinin aşınması, ayanlığın ve mültezim sisteminin yarattığı aracı katmanların güçlenmesi ve idarî yozlaşma, mîrî mübayaa uygulamalarının etkinliğini ciddi biçimde zayıflatmıştır. Tedarik süreçlerindeki suistimaller ve sabit fiyat uygulamasının piyasa koşullarından giderek kopuşu, uygulamanın kurumsal işlevselliğini büyük ölçüde aşındırmıştır. 18. yüzyılın sonlarında ardı ardına yaşanan askerî yenilgilerle birlikte bu yapısal yetersizlikler bir kez daha açıkça gün yüzüne çıkmıştır (Cezar, 1986, s. 27-32). Bu tarihsel perspektiften bakıldığında, III. Selim döneminde Nizâm-ı Cedîd reformları çerçevesinde gündeme alınan mîrî mübayaa politikası, özünde yeni bir mekanizmanın icadı değildir. Bu politika, köklü tedarik

geleneğinin askerî öncelikler doğrultusunda ve mâlî merkezîleşme araçlarıyla desteklenerek yeniden yapılandırılması girişiminden ibarettir.

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren seferberlik ve savaş dönemlerinin sebep olduğu ağır maddî yükler ve zorlayıcı iktisâdî koşullar, Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî ve mâlî yapısında derin izler bırakmıştır. Gerçekten de 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başlarına uzanan tarihsel süreç, art arda yaşanan askerî yenilgiler ve toprak kayıplarıyla şekillenmiştir. Bu bağlamda, 21 Temmuz 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması sonucunda Kırım'ın Rusya'ya kaybedilmesi, Karadeniz'de Rus nüfuzunun belirgin biçimde artmasına yol açmıştır (Ahmed Cevdet Paşa, 1309, IV, s. 33-37; Beydilli, 2002, s. 524-527). Rusya'nın antlaşmayla elde ettiği seyrüsefer hakları, bölgedeki kilit ticaret yolları üzerindeki ekonomik kontrolün kısmen el değiştirmesine neden olmuş ve bu durum Osmanlı hâkimiyetini Karadeniz havzasında ciddi biçimde zayıflatmıştır. Bu gelişmeler ışığında, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun kuzey sınırlarına yönelik saldırıları ve artan tahrikleri neticesinde (BOA, C. HR., 185/9234; BOA, C. HR., 80/3990), 19 Ağustos 1787 tarihinde yeniden savaş kararı alınmıştır (BOA, A.DVNS.ASK.MHM.d., nr. 3, s. 5). 9 Şubat 1788'de Avusturya'nın da Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş ilan etmesiyle, birbirinden uzak iki farklı cephede uzun ve yıpratıcı bir askerî mücadele süreci başlamıştır (BOA, A.DVNS.MHD.d., nr. 185, s. 10).

Hazine-i Âmire'nin ciddi bir nakit darlığı yaşadığı bu iki cepheli savaş döneminde, cephedeki askerlere iâşe ve mühimmat temini kritik bir sorun hâline gelmiştir. Şöyle ki muhtelif bölgesel başarılar elde edilmiş olmakla birlikte, muharebelerin genel seyri Osmanlılar açısından olumlu bir tablo sunmamaktaydı (BOA, HAT., 1383/54752). Öte yandan, I. Abdülhamid'in 1774-1789 yılları arasındaki saltanatının ardından 7 Nisan 1789 tarihinde tahta çıkan III. Selim (BOA, C. SM., 167/8396), askerî mücadelenin sürdürülmesini savunan politikaları desteklemiş ve Kırım'ın yeniden Osmanlı topraklarına katılmasını arzulamıştır (Ahmed Cevdet Paşa, 1309, IV, s. 289-291; Çınar, 1999, s. 130-134). Zira Kırım meselesi çözüme kavuşturulmadan sonuçlanacak bir savaşın, saltanatının henüz başında bulunan III. Selim açısından hem askerî başarının hem de siyasî meşruiyetin birlikte sorgulanmasına yol açabilecek bir risk alanı oluşturması muhtemeldi. Bu çerçevede, 16 Mayıs 1789 tarihinde Topkapı Sarayı'ndaki Revan Köşkü'nde toplanan *meclis-i meşveret*te askerî mücadelenin devamına yönelik çeşitli kararlar alınmış (BOA, HAT., 184/8578) olsa da iki farklı cephede savaşan ordunun finansmanında merkezî hazinelerden sağlanan nakdî desteklerin ve büyük güçlüklerle temin edilen askerî kaynakların yetersizliği, geniş çaplı muharebelerin sürdürülebilirliğini ciddi biçimde sınırlandırmıştır.

Uzayan savaş koşulları altında Yeniçeri Ocağı'ndan beklenen askerî verimin bir türlü sağlanamaması, durumu daha da ağırlaştırmıştır. Hem seferberlik sürecinde askerlerin cepheye sevkinde hem de yeni kuvvetlerin tertip edilerek cepheye intikalinde ciddi aksaklıklar yaşanmıştır. Öyle ki 1791 yılında Yeniçeri Ocağı'ndan orduya sevk edilmesi planlanan yaklaşık 30.000 neferin, fiilen ancak 6.000 civarında olabileceği belirtilmiş; hazırlanan raporlarda bu askerlerin büyük bölümünün cepheye ulaşmadan firar edeceği, cepheye ulaşan asker sayısının ise yaklaşık 1.000 ile sınırlı kalacağı öngörülmüştür (Sunar, 2010, s. 507). Benzer şekilde, cepheden gelen raporlar askerî ve idarî buhranın boyutunu açıkça ortaya koymaktaydı. Örneğin, ordu ricâlinin 2.500 nefer talebine rağmen Sekbanbaşı'nın ancak 1.000 asker toplayabileceğini bildirmesi, Sultan III. Selim'in sert tepkisine yol açmıştı (BOA, HAT., 181/8223).

İki cepheli savaş devam ederken cepheden gelen bu olumsuz askerî ve mâlî tabloya, 9 Temmuz 1791 tarihinde yaşanan Maçin Bozgunu ve akabinde askerlerin kitlesel firarları eklenmiştir (Yıldız, 2016, s. 123-162). Söz konusu bozgunun ardından zafer umudunu büyük ölçüde yitiren ordu mensupları ve devlet ricâli, barış görüşmelerinin derhal başlatılmasını ısrarla tavsiye etmişlerdir (Beydilli, 2009, s. 421). Nihayetinde, savaşın mevcut koşullar altında sürdürülemeyeceğini gören III. Selim, sulh müzakerelerinin başlatılmasına razı olmuştur. Böylece 1787 yılında başlayan askerî mücadeleler, önce 4 Ağustos 1791 tarihinde Avusturya ile imzalanan Ziştovi Antlaşması, ardından 9 Ocak 1792'de Rusya ile akdedilen Yaş Antlaşması ile sona ermiştir (Shaw, 1976, s. 260; Çelik vd. 2023, s. 56-57). Bu süreçte yaşanan askerî ve mâlî buhran, Yeniçeri Ocağı'nın yetersizliği ve itaatsizliği, lojistik sorunlar ve merkezî hazinelerin sınırlı nakit akışı, kapsamlı reformların kaçınılmaz hâle geldiğini açık biçimde ortaya koymuş ve bu koşullar Nizâm-ı Cedîd reform sürecinin zeminini hazırlamıştır.

Nizâm-ı Cedîd Layihalarında Askerî İâşe, Mühimmat ve Mîrî Mübayaa Tasavvuru

III. Selim'in cülusuyla birlikte, iki cephede devam eden savaşların doğurduğu ağır yükler askerî, mâlî ve idarî tedbirlerin ivedilikle hayata geçirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu yönde devlet ricâli arasında geniş ölçüde bir mutabakat da oluşmuştur. Savaşın sürdüğü sancılı süreçte filizlenen reform iradesi, askerî mücadelenin sona ermesiyle birlikte belirgin biçimde ivme kazanmıştır (Shaw, 1976, s. 73-85). Bu çerçevede III. Selim, ıslahat projesinin fikrî ve kurumsal temellerini oluşturmak amacıyla *siyasetnâme* geleneğinin (Kafadar, 2001, s. 23-28; Yılmaz, 2003, s. 299-338) devamı niteliğinde, devlet adamlarından ve alanında yetkin isimlerden *ıslahat layihaları* (raporlar) talep etmiştir. Başta Sadrazam Koca Yusuf Paşa olmak üzere, aralarında İsveçli subay Baron von Brentano ile İsveç elçiliği tercümanlarından Ignatius Mouradgea d'Ohsson'un[2] da bulunduğu 22 kişiden müteşekkil bir heyet, mevcut duruma ilişkin tespit ve önerilerini padişaha sunmuştur (BOA, TS.MA.e., 212/58). Genellikle 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Avusturya savaşları sırasında ya da hemen akabinde kaleme alınan bu metinlere, literatürde daha sonra tespit edilen diğer layihalar da eklendiğinde (Yeşil, 2012, s. 75-146), askerî, mâlî ve idarî sorunlara dair farklı kişi ve çevrelerce kaleme alınmış çok sayıda metnin mevcudiyeti dikkat çekmektedir. Bu metinlerde dile getirilen sorun alanları arasında, özellikle seferlerin sürdürülebilirliği açısından askerî iâşe ve mühimmat temini meselesinin öne çıktığı görülmektedir.

18. yüzyılın son çeyreğinde uzun süren seferlerin yol açtığı lojistik krizler, askerî iâşe ve mühimmat temininin hayatî önemini bir kez daha açık biçimde ortaya koymuştur. Nitekim ordu defterdarı Mehmed Şerif Efendi, layihasında askerî planlama ve sefer organizasyonunun başarısını doğrudan düzenli mühimmat ve zahire akışına bağlamıştır (Öğreten, 2014, s. 107-109). Benzer şekilde Tatarcık Abdullah Molla, Baron von Brentano ve Defter Emini Ali Raik Efendi gibi isimler de bu hususun taşıdığı öneme dikkat çekmişlerdir (Öğreten, 2014, s. 59-65, 68-70, 73-77). Nişancı Mehmed Hakkı Bey, iki cepheli savaş tecrübesine atıfla mevcut mühimmatın yetersiz kaldığını ve sevkiyat sırasında önemli ölçüde zayi olduğunu belirtirken

[2] D'Ohsson'un layihası, ağırlıklı olarak askerî teknik eğitim ve okul teşkili üzerinde yoğunlaştığı için bu çalışmada Nizâm-ı Cedîd'e dair askerî-teknik literatür kapsamında değerlendirilmiştir (Beydilli, 1984, s. 247-314).

Tatarcık Abdullah Molla, seferberlik anında asker ve mühimmat ikmâlinin, zaferin en belirleyici "cephe gerisi" unsurlarından biri olduğunu özellikle vurgulamıştır.[3]

Lojistik merkezlerin ve tedarik havzalarının durumu da layihalarda öne çıkan temel meselelerden biri olmuştur. Ziştovi ve Yaş görüşmelerinde murahhaslık görevini yürüten Reisülküttab Vekili Firdevsî Emin Efendi (Shaw, 1971, s. 93), *devletin stratejik kileri* olarak nitelendirdiği Silivri, Edirne, Tekfurdağı, Aydos, Karinabad, Hasköy ve Şumnu havalisinin önemine dikkat çekmiştir. Firdevsî Emin Efendi, bu bölgelerin etkin biçimde korunması gerektiğini, mültezim ve mübaşirlerin reâyâyı mağdur edecek uygulamalardan kaçınmasının elzem olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca zahire alımlarının piyasa rayici üzerinden yapılmasını ve sürecin İstanbul'dan tayin edilecek güvenilir bir görevli tarafından denetlenmesini önermiştir (Çağman, 2010, s. 74-76).

Defterdar Mehmed Şerif Efendi'nin teklifleri özellikle İstanbul'un iâşe güvenliğinin sağlanmasına ve başkentteki zahire stoklarının korunmasına odaklanmıştır. Bu kapsamda zahirenin, Selanik, Golos (Volos), Orfan/Urfan, Karaağaç, Tekfurdağı (Tekirdağ) ve Karadeniz'deki Alçaklar iskeleleri[4] ile Tuna, Eflak ve Boğdan bölgelerinden, tüccarlar aracılığıyla ve piyasa rayici esas alınarak temin edilmesi önerilmiştir (Çağman, 2010, s. 223). Lojistik altyapının güçlendirilmesi bağlamında ise İsakçı, Varna, Mora, Şumnu, Edirne, Silistre, İbrail, Vidin, Rusçuk, Sofya, Niş ve Bosna'nın yanı sıra Anadolu'da Sinop, Samsun, Erzurum, Aydın, İzmir ve Kütahya gibi stratejik merkezlerde "gâyet metîn ve müstahkem, su sızmaz ambarlar inşâ" edilmesi teklif edilmiştir (Yeşil, 2012, s. 120).

Mevcut tedarik sistemindeki yapısal bozulma ve suistimaller, Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın layihasında sert bir üslupla ele alınmıştır. Yusuf Paşa, mübayaa memurlarının İstanbul'daki nüfuzlu hâmîlerine dayanarak görev bölgelerinde yerel eşraf, kadı ve ayanlarla iş birliği içinde yolsuzluk yaptıklarını ileri sürmüştür (Çağman, 2010, s. 67-68). Zahirenin toplanmasından ambarlara nakline ve gemilerle taşınmasına kadar geçen süreçte reâyâya yönelik hile ve suistimallerin hem halkı hem de devleti zarara uğrattığı vurgulanmıştır. Paşa ayrıca, Karadeniz havzasında zahire fiyatlarının mîrî fiyatın altında seyretmesine rağmen, Akdeniz sahiline yakın bölgelerde yabancı tüccarlara yapılan satışlar nedeniyle fiyatların mîrî rayicin üzerine çıktığını belirtmiştir (Çağman, 2010, s. 67-68). Benzer sorunlara çözüm olarak Tevkiî el-Hac Mehmed Hakkı Bey ise harp malzemelerinin temininde mîrî mübayaa yerine doğrudan esnaftan satın alma usulünün benimsenmesini önermiş; mühimmatın ocak ağaları ve zabitler tarafından düzenli olarak denetlenmesini teklif etmiştir. Ayrıca bozulma riski taşıyan askerî malzemeler için önleyici tedbirlerin alınması, bu konuda ihmali görülen görevlilerin azledilmesi ve ortaya çıkan zararların kendilerinden tazmin edilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Çağman, 2010, s. 41, 53).

Bu tür öneriler etrafında şekillenen ıslahat layihaları, müelliflerin konumları, tecrübeleri ve beklentilerine bağlı olarak önemli ölçüde çeşitlilik arz etmektedir. Yazarların

[3] "(…) mâlzeme-i umûr-ı seferiyyeye ve tanzîm-i tavâ'if-i askeriyyeye ve mühimmât ü edevât-ı harbiyyeye tevcîh-i zihn olunmayup kuvvet-i zâhiriyyeye iğtirâr u i'timâd ile gâfilâne hareket ve metrûkiyyet takrîbiyle fi'l-hakîka tabî'at-ı devletde za'af u fütûr bedîdâr olub (…)" (Tatarcıkzâde Abdullah Molla, 2021, s. 29).

[4] Osmanlı Devleti'nin iâşe anlamında en fazla kullandığı limanlardan olan ve coğrafî bir terim olarak kullanılan Karadeniz'in "Alçaklar" iskeleleri, Kili'nin güneyinde kalan Karaharman, Köstence, Mankalya, Kavarna, Balçık, Varna, Bergos ve Ahyolu idi. Bu bölge günümüzde Bulgaristan ve Romanya'nın Karadeniz kıyısında yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fidan, 2015, s. 85-86.

şahsî mevki ve nüfuzlarını muhafaza etme kaygısı, kimi zaman önerilerin temkinli, dolaylı ve müteredditbir üslupla kaleme alınmasına yol açmıştır. Buna rağmen söz konusu metinler, askerî iâşe, mühimmat temini ve lojistik organizasyon alanlarında yaşanan yapısal sorunlara ilişkin müşterek bir farkındalığın oluştuğunu göstermektedir. Layihalarda dile getirilen farklı çözüm yolları, yekpare ve tutarlı bir reform programından ziyade, merkezî bürokrasi içinde askerî ve mâlî krize verilen kısmen örtüşen, kısmen çatışan tepkileri yansıtmaktadır. Bu bakımdan ıslahat layihaları, mutlak bir fikir birliğinden çok, reform arayışlarının sınırlarını, önceliklerini ve gerilim hatlarını görünür kılan çoğulcu bir tartışma zemini sunmaktadır. Ancak bu çoğulluğa rağmen, layihalarda kesişen temel mesele, askerî başarının sürekliliğinin ancak düzenli, denetlenebilir ve merkezî olarak koordine edilen bir iâşe ve tedarik sistemiyle mümkün olabileceği yönündeki kanaattir. Zira zahire ve mühimmat akışının piyasa dalgalanmalarına, yerel güç odaklarına ve keyfî uygulamalara terk edilmesinin doğurduğu riskler, devletin fiyat oluşumu ve tedarik süreçlerine doğrudan müdahil olmasını meşrulaştıran bir zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda mîrî mübayaa, layihalarda teknik bir alım yönteminden çok, askerî lojistiğin sürekliliğini güvence altına almayı amaçlayan merkezî bir yönetim aracı olarak tasavvur edilmiştir. Nizâm-ı Cedîd döneminde hayata geçirilen kurumsal ve mâlî düzenlemeler, bu fikrî çerçevenin somutlaşmış bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla bir sonraki başlıkta ele alınacak olan mâlî merkezîleşme süreci ve çoklu hazine sistemi, ıslahat layihalarında şekillenen bu tahayyülün kurumsal karşılığını oluşturmaktadır.

Mîrî Mübayaanın Kurumsal Zemini: Nizâm-ı Cedîd Döneminde Mâlî Merkezîleşme (1793-1807)

18. yüzyılın son çeyreğinde iki cephede yürütülen askerî mücadelelerin yarattığı deneyimlerin ardından Osmanlı İmparatorluğu'nda ıslahat faaliyetleri belirgin biçimde hız kazanmış; güvenlik ihtiyacına cevap vermeye yönelik tedbirlerin daha sistematik ve kurumsal bir çerçeve içerisinde yeniden yapılandırılması gündeme gelmiştir. Nizâm-ı Cedîd reformları bu süreçte yeni ve disiplinli askerî birliklerin teşkiliyle sınırlı kalmayarak bu birliklerin iâşe, mühimmat ve lojistik ihtiyaçlarının düzenli biçimde karşılanmasını mümkün kılacak merkezî bir tedarik rejiminin oluşturulmasını da hedeflemiştir. Askerî kapasitenin sürekliliği açısından belirleyici hâle gelen bu yönelim, iâşe ve ikmâl süreçlerinin devlet denetimi altında yeniden düzenlenmesini fiilî bir zorunluluk olarak telakki etmiştir. Nitekim 18. yüzyılın son çeyreğindeki savaşlarda alınan yenilgiler, askerî kapasitenin teknik modernleşmeye olduğu kadar, bu kapasiteyi destekleyecek mâlî ve lojistik altyapıya da bağlı olduğunu açık biçimde ortaya koymuştur. Bu nedenle reform sürecinde cephe gerisindeki iktisâdî ve lojistik düzenlemeler, askerî anlamda yeniden yapılanmanın ayrılmaz bir bileşeni hâline gelmiştir.

Askerî, mâlî ve idarî düzenlemeler Nizâm-ı Cedîd politikalarının temel dinamiklerini oluşturmakla birlikte, reformların sürdürülebilirliği maliye teşkilatında da yapısal dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Klâsik Osmanlı maliye örgütlenmesinde *Hazine-i Âmire*, *Hazine-i Enderûn* ve *Darbhâne-i Âmire*'nin başat rollerine (Uzunçarşılı, 1978, s. 67-94; Özvar, 2007, s. 521-525; Bölükbaşı, 2013, s. 133-159) karşın, artan askerî harcamaların finansmanı ve merkezî denetimin güçlendirilmesi amacıyla işlevsel çeşitlilik esasına dayanan "çoklu hazine sistemi"ne geçilmiştir. Bu doğrultuda müstakil fon hüviyetinde ihdas edilen İrâd-ı Cedîd Hazinesi (1793) (BOA, D.BŞM.İCH.d., nr. 19179, s. 14), "iâşe kurumu" niteliğiyle kurulan Zahire Nezâreti'ne bağlı Zahire Hazinesi (1795) (BOA, KK.d., nr. 2380, s. 4; Cezar, 1978, s. 111-156; Güran, 1986, s. 249-255; Şaşmazer, 2000, s. 102-136; Yeşil, 2004, s. 113-142; Ağır, 2013, s. 571-598) ile daha sonra

tesis edilen Tersâne Hazinesi (1805) (Cezar, 1985, s. 361-388; Halil Nuri Bey, 2015, s. 545-546), Nizâm-ı Cedîd döneminin mâlî mimarisinde ön plana çıkan kurumsal yapılar olmuştur. Bu yeni hazineler, reformların finansmanını temin etmenin yanında askerî tedarik, iâşe ve lojistik harcamalarını da daha sıkı bir merkezî denetim altına almayı hedefliyordu. Dolayısıyla Hazine-i Âmire'den görece bağımsız işleyen bu yeni mâlî kurumlar[5], özellikle payitaht ve ordunun iâşesini güvence altına almayı amaçlayan merkezî bir tedarik düzeninin teşkilinde belirleyici rol oynamıştır.

Çoklu hazine sistemine geçişle birlikte, bu kurumların başında yer alan defterdarların görev alanları ve bürokratik statüleri de yeniden tanımlanmıştır. İrâd-ı Cedîd Hazinesi defterdarı için *şıkk-ı sânî*, Tersâne Hazinesi defterdarı için *şıkk-ı sâlis* ve Zahire Hazinesi defterdarı için *şıkk-ı râbi'* unvanlarının revize edilerek kullanılması, merkezî maliye bürokrasisinin idarî ve sembolik ağırlığını artırmıştır (Ulaş, 2024, s. 51-52). Bu düzenlemeler, askerî harcamalar ile tedarik süreçleri arasındaki ilişkinin doğrudan merkezî maliye denetimine bağlanmasını mümkün kılmıştır. Böylece devlet, fiyatların ve ölçülerin belirlenmesinde daha etkin bir rol üstlenmiştir. Üretim, piyasa ve askerî tüketim arasındaki ilişki de siyasî otorite tarafından yönlendirilen seçici bir merkezîleşme modeli çerçevesinde yeniden düzenlenmiştir. Mamafih bu kurumsal yeniden yapılanma, soyut bir idarî rasyonalizasyondan çok, Nizâm-ı Cedîd reformlarının askerî sahada yarattığı somut ve hızla artan ihtiyaçlara cevap verme zorunluluğunun bir sonucuydu. Nizâm-ı Cedîd reformlarının askerî boyutu ise esasen Avrupa usullerine göre teşkil edilen düzenli birliklerin hızla artan maddî ihtiyaçları etrafında şekillenmiştir. Öyle ki yeni birliklerin teşkiliyle birlikte maaş, iâşe, teçhizat ve mühimmat harcamalarında kayda değer artışlar yaşanmıştır. Bu durum söz konusu giderlerin istikrarlı ve denetlenebilir kaynaklar üzerinden karşılanmasını zorunlu kılmıştır. Bu aşamada İrâd-ı Cedîd Hazinesi, askerî kapasitenin maddî sürdürülebilirliğini teminat altına alan merkezî bir mâlî mekanizma olarak işlev görmeye başlamıştır (Ulaş, 2024, s. 121-131).

İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin kurumsal ağırlığının artmasında, hazinenin yönetimine tayin edilen defterdarın uhdesinde toplanan çok yönlü askerî ve mâlî yetkiler belirleyici olmuştur. İrâd-ı Cedîd defterdarlığına ilaveten *Tophâne-i Âmire nâzırlığı*, *Talimli Asker nâzırlığı* ile *Topçu ve Top Arabacıları Ocakları nâzırlığı*nın aynı idarî mansıpta toplanması[6], askerî harcamalar ile tedarik süreçleri arasındaki eşgüdümün güçlendirilmesine yönelikti. Bu durum, askerî teşkilat ile maliye arasında doğrudan ve kurumsal bir ilişki tesis edilmesine imkân tanımış ve merkezî maliyenin askerî lojistik üzerindeki denetimini fiilen artırmıştır.

Nizâm-ı Cedîd birliklerinin nicel olarak genişlemesi ve coğrafî bakımdan İstanbul merkezinin dışına taşması (Özkaya, 1963, s. 145-156; Çadırcı, 1972, s. 1-13; Çadırcı, 1997, s. 55; Ustaoğlu vd. 2002, s. 50-51), İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin sorumluluk alanını da genişletmiştir.

[5] "fî mâ-ba'd Şıkk-ı Sâlis Defterdârlığı Zahîre Nezâreti'ne ilhâk olunup zahîre sermâyesi İrâd-ı Cedîd misillü başkaca hazîne ve kalem i'tibâr olunmasına irâde-i kerâmet-ifâde-i hazret-i cihândâri ta'alluk idüp (…)" (Köroğlu, 2000, s. 65).

[6] "Şıkk-ı Sânîlik mansıbı dahi nezâret mansıbına ilhâk ü ilâve oluna ve Şıkk-ı Sânî denilmeyip, bu mansıb-ı celîlin ismi "Ta'lîmli Asker Nezâreti" ola. Ve Îrâd-ı Cedîd'in idâresi ve muhâfazası dahi ber-vech-i âtî nâzır-ı mûmâileyhin uhdesine tefvîz ve işbu hidmet bir mansıb-ı celîl i'tibâr olunup tevcihât defterinde Şıkk-ı Sânîlik ve Îrâd-ı Cedîd defterdârlığı inzimâmıyla "Ta'lîmli Asker nâzırı" deyu kayd oluna. Ve kendiye hitâb olundukta "Ta'limli Asker nâzırı izzetli efendi" ta'bîri yazıla" (Halil Nuri Bey, 2015, s. 545). Belgelerde geçen "Talimli Asker" ifadesi, yeni kurulan Nizâm-ı Cedîd askerlerini ifade etmekte olup İrâd-ı Cedîd nâzırı bazı kayıtlarda "Ta'lîmli Asker nâzırı" olarak da anılmaktadır.

Öyle ki kara birliklerinin maaş ve *tayinât-bahâ*larının[7] yanı sıra teçhizat ve mühimmat giderleri bu hazine tarafından karşılanmıştır (BOA, C. AS., 1021/44757; BOA, C. AS., 1155/51341). Tersâne-i Âmire ve donanma personelinin önemli bir kısmına ilişkin ödemeler de 7 Şubat 1805 tarihinde Tersâne Hazinesi kuruluncaya kadar İrâd-ı Cedîd Hazinesi bünyesinde yürütülmüştür.[8] Ayrıca 1803 yılından itibaren topçu ve top arabacıları ocaklarının ekmek, et, arpa, saman ve teçhizat giderleri de İrâd-ı Cedîd Hazinesi'ne devredilmiştir.[9] 31 Ekim 1805 tarihli kararla Levend Çiftliği ve Selimiye kışlalarındaki askerlerin yatak takımları, gecelik giysileri (entari), içleri otluk muhkem yatak, kalın keçeden veya yünden dikişsiz üstlük olan kebe/kepenek (BOA, C. AS., 96/4397), yazlık elbiseleri ile pabuç ve çizme giderleri de yine bu hazine tarafından karşılanmıştır (BOA, C. AS., 228/9690; Halil Nuri Bey, 2015, s. 650). Bu gelişmeler, reform sürecinde askerî organizasyonun idâmesi ile mâlî merkezîleşme arasındaki karşılıklı bağımlılığı açık biçimde ortaya koymaktadır.

İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin aylık ve yıllık bilançoları, askerî harcamaların ulaştığı boyutu açık biçimde ortaya koymaktadır. Hazinenin ilk 24 ayını kapsayan bütünleşik bilançosunda maaş ve tayinâtlar için 104.256,5 kuruş, donanma ve Tersâne neferâtına ise 592.120 kuruş ödeme yapıldığı görülmektedir. 1795-1796 bilançosunda kara ve deniz askerlerine toplam 749.100 kuruş harcanmıştır. 1797-1798 döneminde ise askerî ödemelerde ciddi bir artış yaşanarak donanma askerlerine "kalyonlar mevâcibi" dâhil 1.069.497 kuruş ödeme gerçekleştirilmiştir (BOA, D.BŞM.İCH.d., nr. 19236, s. 11-14). 1798-1799 yılında bu rakam 1.343.336,5 kuruşa ulaşmıştır (BOA, MAD.d., nr. 19259, s. 14). Bununla birlikte olağan ve olağan dışı askerî harcamaların hızla artması sonucunda 1797-1798 yılsonu bütçesinde toplam gider 7.136.783 kuruş olarak gerçekleşmiş (BOA, C. ML., 338/13880) ve hazinenin gelirleri ilk kez masrafları karşılayamaz hâle gelmiştir (BOA, KK.d., nr. 2381, s. 12). Bilanço döneminde askerî harcamaların toplam hacmi yaklaşık 5,5 milyon kuruşa ulaşmıştır (Ulaş, 2024, s. 112-114, 129). 1802 yılından sonra Anadolu'dan nefer toplanmasıyla birlikte askerî harcama kalemlerinde %100'ü aşan artışlar yaşanmıştır. 1806 yılına gelindiğinde ise asker ve subay sayısı 25.000'e yaklaşırken askerî harcamalar yıllık bütçelerin yaklaşık yarısını oluşturmuştur (BOA, AE.SSLM.III., 387/22317, s. 6-8). Bu tablo karşısında askerî harcamaların finansmanı ile tedarik süreçlerinin koordinasyonu, Nizâm-ı Cedîd reformlarının mâlî rasyonalitesinin temel unsurlarından biri hâline gelmiştir. Bu çerçevede İrâd-ı Cedîd Hazinesi, Nizâm-ı Cedîd neferleri ile Tersâne ve donanma personelinin ikâmesi ve idâmesi için son derece geniş kapsamlı bir mâlî sorumluluk üstlenmiştir. Olağan ve olağan dışı askerî harcamaların ulaştığı bu hacim, lojistik temin ve stratejik ürünlerin yönetimi konusunda kalıcı ve merkezî çözümlere duyulan ihtiyacı daha da belirgin hâle getirmiştir. Nitekim Nizâm-ı Cedîd dönemindeki mâlî ve kurumsal yapılanmanın temel hedeflerinden biri, devlet tarafından belirlenen fiyat ve ölçüler esas alınarak tedarik ve ikmâl süreçlerinin merkezî bir denetim altında koordine edilmesi olmuştur.

[7] *Tayinât-bahâ* et, pirinç ve yağ gibi yiyecek maddelerinin aynî veya paraya çevrilmiş halini ifade etmektedir.

[8] Tersâne Hazinesi kurulduğunda meclis-i şûra kararıyla "bazı mukataa ve derya kalemi zeamet ve timarlardan ve eshâm-ı mahlûle fâizlerinden" 1.250.000 kuruşu bulan gelir grubu İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nden aktarılmıştı (BOA, KK.d., nr. 2380, s. 22-23; Cezar, 1986, s. 212).

[9] "Dergâh-ı Âli topçularıyla arabaciyân-ı top neferâtının nân-ı azîz ve gûşt ve elbise bahâlarıyla bazı müteferrik masârifleri içün itâ olunan (…) 178.783,5 kuruş" (BOA, C. ML., 777/31721, s. 7; BOA, C. AS., 1140/50685; BOA, C. AS., 524/21892; BOA, KK.d., nr. 2380, s. 29). "Nân-ı azîz" hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Yeşil, 2004, s. 125-126.

Bu kurumsal yapılanma değerlendirilirken çoklu hazine sistemine geçişin pratik askerî zorunluluklardan olduğu kadar, Osmanlı iktisâdî yönetim geleneğinin fiskalist ve provizyonist önceliklerinden de beslendiği göz ardı edilmemelidir. Fiskalist ilkeler doğrultusunda İrâd-ı Cedîd Hazinesi, belirli gelir kaynaklarını askerî harcama kalemlerine doğrudan tahsis etmek suretiyle genel hazine üzerindeki yükü dağıtırken, tedarik ve ikmâl süreçlerini merkezî kayıt ve denetim altında tutmayı hedeflemekteydi. Öte yandan provizyonist zorunluluklar, aynı hazinenin ordunun iâşe ve ikmâl süreçlerini güvence altına almasını kaçınılmaz kılmaktaydı. Ancak bu iki öncelik arasındaki gerilim, mîrî mübayaa uygulamalarında yapısal bir çelişki olarak somutlaşmaktaydı. Devlet, spekülatif fiyat artışlarından korunmak amacıyla alım fiyatlarını sabit tutmayı tercih ederken, bu uygulama üretici ve tüccarı resmî tedarik kanalları dışına çekerek hem provizyonist hem de fiskalist hedefleri eş zamanlı biçimde tehdit edebilmekteydi. Dolayısıyla Nizâm-ı Cedîd döneminde tesis edilen çoklu hazine sistemi ve mîrî mübayaa politikası, fiskalist ve provizyonist öncelikler arasındaki kronik gerilimi kalıcı biçimde çözmeksizin askerî koşulların baskısı altında üretilmiş seçici ve pragmatik bir kurumsal yanıt olarak değerlendirilmelidir.

Bu bölümde ele alınan mâlî merkezîleşme çabaları, çoklu hazine sistemi ve askerî-idarî yeniden yapılanma, reformların kurumsal çerçevesini ortaya koymakla birlikte bu sistemin işlevselliği, söz konusu yapıların iâşe, ikmâl ve kaynak tahsisi süreçlerine ne ölçüde nüfuz edebildiği üzerinden değerlendirilmelidir. Bu bağlamda mîrî mübayaa, askerî ihtiyaçları karşılayan bir tedarik mekanizması olmakla kalmamıştır. Fiyat oluşumu, üretim ilişkileri ve askerî harcamaların finansmanı arasındaki ilişkinin yeniden tanımlandığı merkezî bir siyasal iktisât pratiğine de dönüşmüştür.

Mîrî Mübayaa Uygulaması: Askerî Tedarik ve Lojistik İkmâl Üzerinden Merkezî Müdahale Pratikleri

Nizâm-ı Cedîd reformları çerçevesinde tesis edilen çoklu hazine sistemi, yeniden yapılanmanın kurumsal zeminini oluşturmaktaydı. Ancak bu kurumsal çerçevenin fiilî işleyişi, askerî faaliyetlerin sürdürülebilirliği açısından fevkalade öneme sahip olan tedarik, ikmâl ve lojistik süreçlerinin nasıl düzenlendiği üzerinden anlaşılabilir. Bu bakımdan mîrî mübayaa politikası, devletin ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri temin etmeye yönelik teknik bir satın alma yöntemi olmaktan öte, fiyat oluşumu, üretim ve dolaşım ilişkileri ile askerî harcamaların finansmanını eş zamanlı olarak düzenlemeyi amaçlayan merkezî bir müdahale alanı olarak öne çıkmaktadır.

Nizâm-ı Cedîd döneminde askerî tedarik, stratejik hammadde temini ve lojistik ikmâlin işleyişi, bu müdahale alanının somut uygulamaları üzerinden şekillenmiştir. Ancak bu şekillenme, imparatorluğun tüm ekonomik alanlarını kapsayan homojen bir dönüşüm niteliği taşımamış; askerî öncelikler doğrultusunda belirli kurumsal ve sektörel alanlarda yoğunlaşmıştır. Bu müdahaleler, imparatorluk ölçeğinde bütüncül bir piyasa denetimi anlamına gelmemekteydi. Aksine, belirli ürünler, sektörler ve dönemlerle sınırlı kalan, seçici ve konjonktürel düzenleme pratikleri olarak tezahür etmekteydi. Dolayısıyla, reform kapsamında yürürlüğe konulan muhtelif düzenlemeler, ordu ve devlet açısından birincil öneme sahip stratejik maddelerin teminini merkeze alan bir anlayış üzerine inşa edilmiştir. Bu doğrultuda, başta iâşe ve mühimmat olmak üzere askerî malzemelerin satın alma süreçlerinde İstanbul'un belirleyici rolünün artırılması ve tedarik faaliyetlerinin devlet denetiminde yürütülen merkezî alım kanallarına dönüştürülmesi hedeflenmiştir (Halil Nuri Bey, 2015, s. 236-252). Zira

seferberlik ve savaş dönemlerinde stratejik hammadde ve ürünlere yönelik talebin artması, fiyatların hızla yükselmesine yol açmaktaydı. Bu durum ise hem ordu hem de başkent için tedarik sürecini son derece güçleştirmekteydi (Murphey, 1988, s. 226-228; Şaşmazer, 2000, s. 131-140; Ağır, 2013, s. 571-580). Buna ek olarak, taşradan İstanbul'a yönelik kontrolsüz iç göçlerin yol açtığı nüfus artışı, başkentin ve ordunun zahire ile et tedarikini daha da zorlaştıran bir unsur olarak öne çıkmaktaydı.[10]

İâşe Rejiminin Merkezîleşmesi: Zahire Nezâreti, Mîrî Mübayaa ve Fiyat-Piyasa İlişkilerinin Yönetimi

Payitahtın ve ordunun temel iâşe sorununa çözüm üretmeye yönelik merkezîleşme arayışları, Sultan III. Selim döneminde idarî ve mâlî düzenlemeler yoluyla somut bir kurumsal çerçeve içinde yeniden yapılandırılmıştır. Bu doğrultuda 6 Kasım 1793 tarihinde kurulan Zahire Nezâreti ile zahire teminine yönelik kurumsal çözümler geliştirilmiştir. 1795 yılında ise Zahire Hazinesi'nin ihdasıyla bu alandaki mâlî ve iktisâdî süreçler müstakil bir yapı altında toplanmıştır (Cezar, 1978, s. 111-156; Yeşil, 2004, s. 126-137). Bu kurumsal yapılanmanın tamamlayıcı unsurlarından biri olarak Zahire Hazinesi'ne bağlı şekilde Mevkûfât Kalemi'nden ayrılan ve maliyenin diğer kalemlerinden de desteklenen *Navul Kalemi* tesis edilmiş[11], böylece zahire alımları ile bu alımlara ilişkin nakliye masraflarının finansmanı bu yapı üzerinden yürütülmüştür.

III. Selim döneminde "iâşe kurumu" niteliğiyle tasarlanan Zahire Hazinesi, ordunun et ve peksimet ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak devlet denetiminde işleyen tekelci bir iâşe rejiminin mâlî ayağı şeklinde kurgulanmıştır (BOA, MAD.d., nr. 8591, s. 11-17; BOA, C. ML., 570/23347). Zahire Nezâreti'nin kuruluş hedefleri arasında tüccarların yerel alım ve İstanbul satış fiyatlarının denetlenmesi, ekmeğin fiyat ve kalitesinin kontrol altına alınması, fırıncıların tüccarlara ve hazineye olan borçlarının tahsili ile buğday kaçakçılığının önlenmesi gibi hususlar yer almıştır (Yeşil, 2004, s. 127-132; Ağır, 2013, s. 571-580). Böylece et ve zahire ticareti üzerinde merkezin yeniden kontrolü ele alması ve mâlî-idarî merkezîleşmenin fiilen uygulanması amaçlanmıştır (Yeşil, 2004, s. 127-137). Bu kurumsal çerçeve içerisinde merkez tarafından belirlenen fiyat ve ölçüler esas alınarak mîrî mübayaa yapılması temel bir politika olarak benimsenmiştir (Halil Nuri Bey, 2015, s. 237).

Merkezî fiyat politikasının sahadaki en görünür etkisi, üretici ve tüccar davranışları üzerinde ortaya çıkan yeni teşvik ve risk dengelerinde gözlemlenmiştir. Devletin belirlediği fiyat ve ölçülerin, piyasalardaki spekülatif ve fahiş fiyatları esas almaması sayesinde (Genç, 2000b, s. 228 vd.), merkezî hazineler açısından önemli bir maliyet avantajı sağlanması hedeflenmiştir. Bununla birlikte, mübayaacıların üreticiye veya satıcıya ödeyeceği bedelin, enflasyonist piyasa koşulları (Pamuk, 1999, s. 178-186; Genç, 2000a, s. 211 vd.) dikkate alınarak rayiç fiyatlara makul ölçüde uyumlu olması gerekiyordu (Şaşmazer, 2000, s. 31). Aksi hâlde sabit fiyatlı alım zorunluluğu, üretici ve tüccarları mallarını mîrî mübayaa kapsamı

[10] "Der 'aliyye'mde zahîrenin kıllet ve nedreti ve ibâdullâhın bu bâbda zarûret ve müzâyakaları vâreste-i kayd-ı iş'âr ve bulunan mahallerden tiz alup zehâyir isticlâbıyla def'-i müzâyaka-i ibâda ikdâm ehemm-i mehâmdan oldığı bedîdâr (…)" (Köroğlu, 2000, s. 67).

[11] Her ne kadar ilgili birim ilk olarak 1785 yılında Mevkûfât Kalemi bünyesinde oluşturulmuş olsa da, daha sonra mevkûfâttan ayrılarak bağımsız bir yapı hâline gelmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi,* 2010, s. 176.

dışında, daha yüksek fiyatlar sunan karaborsa ve kaçakçılık gibi gayr-i resmî kanallara yöneltme riski taşımaktaydı. Örneğin üretilen zahire, bulunduğu bölgede veya iskelede mübayaa memurlarına *fiyât-ı maktû'a*sıyla verilirdi. Ancak zahiresini teslim etmek istemeyen, ambarlarında saklayan ya da daha fazla kâr elde etmek amacıyla başka yerlere sevk etmeye teşebbüs edenlerin mallarına el konulur ve ambarları mühürlenirdi (Köroğlu, 2000, s. 53-54, 296-298). Bu tür uygulamalar ise devletin tedarik zincirinde ciddi aksamalara yol açabilmekteydi. Zira karaborsa ve kaçakçılık faaliyetleri yalnızca tedarik sürecini sekteye uğratmakla kalmıyor, aynı zamanda kayıt dışına çıkan malların devlet açısından vergi ve gelir kayıplarına yol açabilmesi nedeniyle Osmanlı ekonomisini de olumsuz etkiliyordu (Eldem, 1990, s. 589). Üretici cephesinden bakıldığında, mîrî fiyat ile piyasa fiyatı arasındaki fark, hasat sonrası ürünlerin mübayaacılardan kaçırılarak daha yüksek bedel öneren tüccar ve kaçakçılara yönlendirilmesine neden olabilmekteydi. Bu nedenle rayiç fiyata razı olmayan, aşırı fiyat talebinde bulunan veya gayr-i kanunî yollarla satış yapmaya teşebbüs eden muhtekirler, çeşitli yaptırımlarla cezalandırılmaktaydı (Köroğlu, 2000, s. 188, 237-239). Belirlenen süreler içinde ürününü teslim etmeyen ya da alternatif satış yollarına başvuran üretici ve aracılar ise sürecin hem devlet hem de kendileri aleyhine işlemesine yol açmaktaydı (Güçer, 1954, s. 397-416).

Ticarî dolaşımın konusu olan pek çok ürün, aynı zamanda doğrudan devlet politikasının da bir parçası hâline gelebilmekteydi. Üretim ve ticaretin vergiye tâbi tutulması, iç ve dış ticarete yönelik kısıtlamalar ile devletin doğrudan alım-satım yoluyla ya da aracılar üzerinden piyasaya müdahalesi, birçok stratejik meta bakımından geçerli uygulamalar arasında yer almaktaydı. Fiyat oluşumu, teşvik yapıları ve denetim mekanizmaları arasındaki ilişkinin en açık biçimde gözlemlenebildiği alanlardan biri ise hububat ticaretiydi. Gerçekten de sanayi öncesi dönemde buğday hem iktisât politikasının hem de iktisâdî düşüncenin başat unsurlarından biriydi (Ağır, 2019, s. 41-53). Bunun bir sonucu olarak hububat, mîrî mübayaa rejiminin fiyat politikası ve lojistik planlama bakımından en yoğun biçimde uygulandığı alanlardan biri hâline gelmiştir.

Hububatın mîrî mübayaa rejimi içinde merkezî denetime tâbi tutulmasının ardında, İstanbul'un iâşe temininin yapısal coğrafî ve lojistik bağımlılıkları belirleyici olmuştur. Örneğin 18. yüzyılın ortalarında başkente ulaşan hububatın %85,8'i Karadeniz'den, %14,2'si ise Akdeniz havzasından temin edilmekteydi. Bu dağılım, Karadeniz iskelelerinin ordu, başkent ve Saray'ın iâşe ihtiyacının karşılanmasındaki kritik rolünü açık biçimde ortaya koymaktadır (Yıldız, 2000, s. 108-111; Aynural, 2001, s. 30-32, 64). Mamafih İstanbul'un iâşe temininde, 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar Tekirdağ, İznik, günümüz Bulgaristan'ının doğusu, Tuna kıyıları ile özellikle Eflak ve Boğdan gibi bölgeler mütemadiyen başvurulan tedarik havzaları arasında yer almaktaydı. Hatta Lütfi Güçer'in çalışmaları, buğday alımlarının %70'ten fazlasının söz konusu bölgelerden sağlandığını göstermektedir (Güçer, 1954, s. 397, 416; Ağır, 2019, s. 47). Ancak ticaret ağlarının yüksek maliyetli ve riskli taşımacılığa dayanması, depolama teknolojilerinin sınırlılığı ve buğdayın düşük talep esnekliği, arzda yaşanan dalgalanmaların fiyatlar üzerinde kontrolsüz artışlara yol açmasına neden olmaktaydı. Bu koşullar altında ihracat yasakları ile iç piyasaya yönelik sıkı denetimler, devlet açısından kalıcı bir politika aracına dönüşmekteydi (Ağır, 2019, s. 45).

Bu yapısal kırılganlıkların yarattığı arz belirsizlikleri ve fiyat istikrarsızlığı karşısında devlet, fiyat politikalarında mutlak ve katı bir müdahale çizgisinden ziyade, koşullara bağlı, seçici ve araçsal bir düzenleme anlayışını benimsemiştir. Zahire Nezâreti'nin kuruluşuyla birlikte buğday alımlarında üreticiye pazarlık imkânı tanımayan sabit mîrî fiyat uygulaması ise

terk edilmiştir (Cezar, 1978, s. 119; Güran, 1984-1985, s. 29-31). Bunun yerine piyasa rayicini esas almakla birlikte merkezî denetimi muhafaza eden bedel esaslı alım yöntemleri öne çıkmıştır.[12] Bu tercih, iç ticaretin doğrusal bir serbestleşme sürecine girdiğini göstermez. Devletin fiyat oluşumu üzerindeki denetleyici rolünü farklı ve daha esnek araçlar üzerinden sürdürdüğüne işaret eder. Bu nedenle söz konusu uygulamalar, piyasa mekanizmalarının tümüyle askıya alınması anlamına gelmeyip askerî öncelikler doğrultusunda fiyatlara müdahil olunan sınırlı, bağlamsal ve seçici bir merkezîleşme pratiğine işaret etmektedir. Öte yandan, merkezî müdahalenin söz konusu uygulamaları, yalnızca fiyat politikasıyla sınırlı kalmayarak tedarik sürecinin tamamına yayılan mâlî ve lojistik düzenlemelerle desteklenmiştir. Örneğin, 1795 yılında Zahire Hazinesi'nin kurulmasının ardından et tedarikinde bölgeler arası fiyat farklılıklarını dengelemek amacıyla "ondalık ağnam" usulü yürürlüğe konulmuştur. Bu sistem kapsamında her sürüden onda bir oranında küçükbaş hayvan, cinsine göre merkez tarafından belirlenen ortalama bedeller üzerinden başkente sevk edilmiştir. Meselenin devlet açısından taşıdığı stratejik önem, 1789-1790 yıllarında Osmanlı ordusunun günlük koyun ihtiyacının 1.750 baş, yıllık ölçekte ise yaklaşık 630.000 baş seviyesinde olmasıyla daha iyi anlaşılmaktadır (Uzun, 2006, s. 35-38). Kısacası zahire ve et temininin Zahire Hazinesi aracılığıyla merkezî olarak organize edilmesi, askerî olduğu kadar mâlî ve iktisâdî bakımdan da kritik bir müdahale alanı teşkil etmiştir.

Merkezî tedarik rejiminin etkinliği, önemli ölçüde ulaşım ve lojistik kapasitenin sınırlarıyla şekillenmekteydi. Taşımacılığın maliyetli ve altyapının sınırlı olduğu bir dönemde, orduya, cephelere ve Saray'a stratejik hammadde ile mamul ürünlerin düzenli biçimde ulaştırılması devlet açısından kritik bir meseleydi. Zira tedarik zincirinde yaşanan her aksama, müzayaka dönemlerinde fiyatların hızla yükselmesine ve kıtlığın yol açtığı toplumsal gerilimlerin derinleşmesine zemin hazırlamaktaydı. Nitekim 1806 yılında İngiliz ve Rus donanmalarının Boğaz'ı abluka altına aldığı süreçte (Yeşil, 2010, s. 391-493) zahire akışı ciddi biçimde aksamış; İstanbul'a et temini zorlaşmış ve fiyatlar %80'e varan oranlarda artış göstermiştir (Uzun, 2006, s. 207). Ayrıca devletin ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlerin nakden karşılanmasının her zaman mümkün olmaması, klâsik sistemden devralınan *nüzul*, *sürsat* ve *avarız* uygulamalarına rağmen (Murphey, 1979, s. 235-238; McGowan, 1981, s. 1327-1331; Darling, 1996, s. 85-106) artan talepler karşısında fiyat istikrarının sağlanmasını güçleştirmiştir. Bu koşullar altında bölgesel tedarik aksamaları ve lojistik gecikmeler, merkezî müdahale politikalarının en kırılgan yönlerinden biri olarak ortaya çıkmıştır.

Söz konusu yapısal koşullar, mîrî mübayaa uygulamalarının iktisâdî rasyonalitesini olduğu kadar üretici ve tüccar üzerindeki toplumsal etkilerini de görünür kılmaktadır. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nda her alım bölgesi, merkez tarafından belirlenen ve çoğu zaman yerel koşulları dikkate almayan mîrî fiyat üzerinden, belirli miktarda satış yapmakla yükümlü tutulmaktaydı. Bu yönüyle mîrî mübayaa, bazı durumlarda fiilî sonuçları bakımından dolaylı bir vergi işlevine yaklaşmaktaydı. Ayrıca, ihtiyaç düzeyi ve hasat koşullarına bağlı olarak değişebilen, ancak yerel idareciler ile merkezden atanmış görevliler tarafından aşırı yükselmesine izin verilmeyen rayiç fiyatlar üzerinden de alımlar gerçekleştirilebilmekteydi (Güran, 1984-1985, s. 31). Ne var ki bu ikili fiyat yapısı, sabit gelirli esnaf ve üreticiler açısından

[12] " (…) işbu râyic zahâyirin tertibden garaz cânib-i mîrîye bir nevi nef' ve ivaz husûlü için olmayıp ahâli ve reâyâya mübayaa bahanesiyle terettüb eden teaddiyâtın def' ve ref'i (…)" (Güran, 1986, s. 250, not 21; Şaşmazer, 2000, s. 131, 157; Ağır, 2019, s. 51-52).

önemli belirsizlikler ve riskler barındırmaktaydı. Özellikle cari piyasa fiyatlarının yükseldiği ve vergi yükünün ağırlaştığı dönemlerde, mîrî mübayaa uygulaması üretici ve tüccar üzerinde baskı oluşturan bir mekanizma hâline dönüşebilmekteydi. Mîrî mübayaa bedellerinin uzun süre güncellenmeden sabit tutulması ise bu baskıyı derinleştirerek iktisâdî buhranlara zemin hazırlayan unsurlardan biri olmaktaydı.

Mîrî fiyatın piyasa rayicinin sürekli olarak altında seyretmesinin etkileri, tedarik sürecindeki anlık baskılarla sınırlı kalmıyordu. Üretim kararları ve ticaret örüntüleri üzerinde de belirleyici olumsuz etkiler yaratıyordu. Önceden sabitlenmiş bir fiyat düzeyi üzerinden ürününü teslim etmek zorunda kalan üretici, emek ve girdi maliyetleri hesaba katıldığında bu zorunlu alımı kârsız ya da yetersiz bulmaktaydı. Bu durum zamanla ekili alanların daraltılması ya da piyasa koşullarına daha duyarlı alternatif ürünlere yönelim biçiminde somutlaşmaktaydı (Şaşmazer, 2000, s. 22; Aynural, 2001, s. 73-74). Nitekim mîrî mübayaa bedellerinin uzun süre güncellenmeksizin sabit tutulduğu dönemlerde arzın gerildiği ve devletin tedarik hedeflerini karşılamakta güçlük çektiği bilinmektedir. Bu caydırıcı etkinin özellikle buğday gibi stratejik öneme sahip ürünlerde belirgin biçimde kendini hissettirdiği anlaşılmaktadır. Bu tablonun kaçınılmaz bir uzantısı olarak kaçakçılık ve karaborsa faaliyetleri yoğunlaşmaktaydı, çünkü resmî alım fiyatlarının piyasa rayicinin gerisinde kaldığı koşullarda üretici ve tüccarlar ürünlerini mîrî kanallar yerine daha yüksek bedel öneren yerli veya yabancı alıcılara yönlendirmekteydi (Güçer, 1964, s. 138-145). Bu durum devletin tedarik mekanizmasını sekteye uğratmakla kalmayarak gümrük ve vergi gelirlerinde kayıplara yol açıp hazine üzerindeki mâlî baskıyı da derinleştirmekteydi. Dolayısıyla mîrî mübayaa, kısa vadede askerî harcamaların maliyetini sınırlama ve stratejik malları güvence altına alma işlevi görürken orta ve uzun vadede arzın daralması, kayıt dışı ticaretin büyümesi ve kronik tedarik güvensizliğinin pekişmesi biçiminde kendi işlevselliğini kısmen aşındıran yapısal bir çelişkiyi de bünyesinde barındırmaktaydı.

Mîrî mübayaa, merkezî tedarik politikalarının askerî etkinliği ile toplumsal meşruiyeti arasındaki yapısal gerilimi açık biçimde yansıtmaktadır. Enflasyonist koşullarda maliyete yakın, hatta kimi zaman maliyetin altında alım yapılmasına imkân tanıyan bu uygulama, uzun süreli seferberlik ve savaş dönemlerinde artan askerî harcamalar karşısında hazine açısından işlevsel bir araç olarak değerlendirilmiştir. Buna karşılık, yerel halk ve üreticiler üzerindeki angarya yükü ile düşük fiyatla satış zorunluluğu, zaman zaman malzeme temininde aksamalara ve kalite sorunlarına yol açmıştır. Dolayısıyla mîrî mübayaa rejiminin etkileri, yalnızca iâşe düzenlemeleriyle sınırlı kalmayıp stratejik hammaddelerin temini, depolanması ve cephelere sevki gibi askerî lojistiğin teknik ve maddî boyutları çerçevesinde de ele alınmalıdır.

Askerî Lojistiğin Mâlî Altyapısı: İrâd-ı Cedîd Hazinesi ve Stratejik Hammadde Temini

İrâd-ı Cedîd defterdarının *Tophâne-i Âmire*, *Mühimmat-ı Cihâdiyye* ile *Topçu ve Top Arabacıları Ocakları* nâzırlıklarını uhdesinde toplaması, askerî lojistiğin mâlî altyapısının merkezî bir hazine etrafında yeniden örgütlenmesine imkân tanımıştır. Bu durum İrâd-ı Cedîd Hazinesi'ni sefer lojistiği ile stratejik hammadde temininin planlanması ve yürütülmesinde fiilen belirleyici bir konuma taşımıştır. Bu doğrultuda Tersâne-i Âmire, Cebehâne-i Âmire ve

Tophâne-i Âmire gibi askerî imalathanelerin ihtiyaç duyduğu kalay[13], kurşun, kereste, ham demir (*âhen-i hâm*)[14], ham bakır (*nühâs-i hâm*) ve çinko (rûh-i tûtyâ)[15] gibi stratejik hammaddelerin alım süreçleri, bedellerin ödenmesi ve sevkiyatı doğrudan İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin sorumluluk alanına dâhil edilmiştir.[16] Nizâm-ı Cedîd kapsamındaki bu kurumsal düzenlemeler, askerî üretim ve tedarik zincirinin mâlî açıdan tek elden sevk ve idare edilmesini amaçlayan daha geniş ölçekli bir merkezîleşme anlayışının parçası olarak değerlendirilmelidir. Zira söz konusu malzemelerin piyasa fiyatlarının yakından takip edilmesi ve uygun dönemlerde toplu alımlar yoluyla Cebehane-i Âmire'deki İrâd-ı Cedîd mahzenlerinde depolanması (BOA, C. AS., 607/25591), bu stokların askerî ihtiyaçlar doğrultusunda sevk edilmesini mümkün kılan merkezî bir lojistik rejiminin inşasına işaret etmektedir. Devlet açısından satın alma, muhafaza ve merkezî depolardan sevk süreçlerinin finansmanı bakımından ciddi bir mâlî yük oluşturmasına rağmen, bu depolama rejimi Saray ve merkezî ordunun süreklilik arz eden ihtiyaçlarının karşılanmasında ve olası kıtlık dönemlerinde başvurulabilecek stratejik bir kaynak olarak değerlendirilmekteydi. Hatta Sinop'ta inşa edilen kalyonlar için gerekli olan ham demir, çivi ve kereste gibi malzemelerin bu stoklardan temin edilmesi ise merkezî depolamanın askerî üretimle doğrudan bağlantısını somut biçimde ortaya koymaktadır (BOA, AE.SSLM.III., 230/13430; BOA, C. BH., 217/10126).

Bu merkezî tedarik ve depolama rejiminin en sorunlu ve kırılgan alanlarından biri, askerî mühimmat temininde karşılaşılan yapısal güçlükler olmuştur. Özellikle barut üretimi ve muhafazası etrafında yoğunlaşan bu sorunlar, Nizâm-ı Cedîd dönemindeki askerî modernleşmenin sınırlarını ve önceliklerini açık biçimde ortaya koymaktadır. Sultan III. Selim'in saltanatının ilk yıllarında yapılan düzenlemelerin top dökümü ve barut üretimine odaklanması bu açıdan oldukça anlamlıdır. Öyle ki Nizâm-ı Cedîd reformları kapsamında Avrupa'daki metalurji ve top döküm teknolojilerindeki gelişmeler yakından takip edilerek Tophâne-i Âmire ile baruthanelerin ıslahı planlanmıştır. Hatta bu doğrultuda kalite standardizasyonunu sağlamak amacıyla Küçükçekmece Gölü civarındaki Azatlı mevkiinde büyük bir barut fabrikasının inşasına başlanmıştır.[17] Ancak iç üretimin nicel ve nitel bakımdan yetersiz kalması nedeniyle barut ithalatına ağırlık verilmiştir. Bu minvalde Sultan III. Selim

[13] Tophâne-i Âmire imalathanesinde dökülecek toplar için gerekli olan kalayın İrâd-ı Cedîd Hazinesi mevcudundan karşılanması hakkında bkz. BOA, C. AS., 610/25736, (20 Rebiülevvel 1211 / 23 Eylül 1796); BOA, C. AS., 735/30801 (13 Rebiülevvel 1212 / 5 Eylül 1797).

[14] "Hâsköy Tophânesi'nde isagası fermân buyurulan yüz doksan dört kıta kebîr topların yüz otuz iki tertip ocak itibarıyla ber-mutad verilegelen beher ocağa (…) *âhen-i hâm* Başmuhasebe'den hesâp olunup iktizâ eden temür (demir)-i hâmın İrâd-ı Cedîd-ı Hümâyûn mahzeninden itâ buyurulması içün sureti verilmek bâbında (…)" (BOA, C. AS., 107/4810, (Şevval 1216 / Şubat 1802). Ayrıca 1616-1818 yıllarını kapsayan ordu ve donanma için talep edilen demir miktarı ile ödenen resmî fiyatlar hakkında bkz. Genç, 2000a, s. 224, tablo II.

[15] "İrâd-ı Cedîd Hazînesi'nden mevcut bulunup iktizâ edeceği tophânelere itâ olunmak üzere bu defa dahi ber-vech-i bâlâ beher vukiyyesi doksanar paraya olarak yalnız bin iki yüz yirmi vukiyye rûh-i tûtyâ mübayaa olunmağla (…)" (BOA, C. AS., 1017/44593, (19 Receb 1211 / 18 Ocak 1797); BOA, C. AS., 31/1406, (2 Rebiülevvel 1211 / 5 Eylül 1796).

[16] Örneğin, "iki yüz on üç senesi (H. 1213) Şaban'ı gurresinden iş bu bin iki yüz on dört senesi (H. 1214) Receb-i Şerîf'i gayetine değin (…) İrâd-ı Cedîd-i Hümâyûn Hazînesi'nde ber-mûceb-i defter-i muhasebe eğerçe üç bin üç yüz on dokuz kese mevcut görünüp ancak mebâliğ-i mezkûre mübayaa olunan temür ve kalay bahâları ve Tersâne ve Matbah-ı Âmire tavîzleri ve sâir masârifât içün verilerek el-haletü-hazihi nakden hazine-i merkûmede mevcut olmadığı (...)" (BOA, HAT., 256/14702).

[17] "(…) Çekmece-i sağîr kurbunda Azadlu nâm karyede, değirmen çevirir bir başlu mâ-yi cârî bulunup ve yine müşârun-ileyh Şerîf Efendi me'mûriyetiyle (…) bir âlî Baruthâne ve havz-ı kebîr binâ olunup (…)" (Halil Nuri Bey, 2015, s. 317-318).

döneminde stratejik mühimmat temini, iç kaynaklarla sınırlı kalmayan, yabancı devletler ve tüccarlarla kurulan ilişkiler üzerinden uluslararası bir tedarik ağına da yaslanan bir nitelik kazanmıştır. İrâd-ı Cedîd Hazinesi üzerinden İngiltere ve Fransa'dan tüfek ve namlu, Rus tüccarlardan ham demir (BOA, C. AS., 187/8070; BOA, C. AS., 797/33783), Venedik ve Fransa'dan ise Nizâm-ı Cedîd neferleri için çeşitli mühimmatlar temin edilerek (BOA, C. AS., 694/29115) kalite ve güvenilirlik ön planda tutulmaya çalışılmıştır.[18] Bu durum, askerî modernleşmenin teknik bilgi transferiyle olduğu kadar dışa bağımlı ancak denetimli bir tedarik rejimiyle de yürütüldüğünü göstermektedir.

Stratejik hammaddelerin temini kadar, bu malzemelerin cephelere ve askerî üretim merkezlerine sevkiyatı da lojistik açıdan ciddi sorunlar barındırmaktaydı. Ulaşım imkânlarının sınırlılığı ve taşıma maliyetlerinin yüksekliği, lojistik ikmâlin sürekliliğini askerî başarı açısından hayatî bir mesele hâline getirmekteydi (Ekin, 2002, s. 60-65; Halil Nuri Bey, 2015, s. 707). Zira iâşe ve mühimmatın taşınmasında kullanılan gemi, araba ve yük hayvanlarının temini son derece güç ve masraflıydı. Ayrıca topçu gibi teknik birlikler için gerekli hayvanların temini ve yem giderleri de İrâd-ı Cedîd Hazinesi tarafından karşılanmakta[19], böylece lojistik zincirin farklı halkaları mâlî açıdan merkezî hazineye bağlanmaktaydı.

19. yüzyılın başlarında Osmanlı topraklarında buğday taşımacılığına ilişkin veriler, kara yolu nakliyesinin deniz yoluna kıyasla çok daha maliyetli olduğunu göstermektedir. Üç yüz ilâ beş yüz kilometrelik mesafelerde kara yolu nakliye maliyeti alış fiyatına ulaşabilmekte, dolayısıyla toplam maliyeti iki katına çıkarabilmekteydi. Buna karşılık deniz yoluyla taşımacılıkta navlun bedeli, alış fiyatının yaklaşık %15-20'sine tekabül etmekteydi. Örneğin İstanbul'dan yaklaşık beş yüz kilometre uzaklıktaki Selanik civarından yapılan alımlarda navlun bedeli, alış fiyatının yaklaşık %10'una karşılık gelmekteydi (Ağır, 2019, s. 46). Bu durum, 18. yüzyılın ikinci yarısında navlun fiyatlarındaki artışlar (BOA, HAT., 212/11491) ve taşımacılıkta kullanılan hayvanların temininde yaşanan güçlüklerle birleşerek lojistik faaliyetleri ciddi biçimde riske sokmaktaydı. Bu nedenle, seferberlik kararının alınmasıyla birlikte lojistik planlamanın aksatılmaması stratejik bir önem taşımaktaydı (Murphey, 1999, s. 65-83; Yıldız, 2000, s. 19-55). Zira askerî kuvvetlerin iâşe ve ikmâli çoğu zaman ya cepheye yakın bölgelerden ya da geniş üretim ve tedarik imkânlarına sahip merkezlerden sağlanmak zorundaydı (Panzac, 1992, s. 190-192).

Lojistik aksaklıkların askerî organizasyon üzerindeki etkileri maddî olanla sınırlı kalmıyor, psikolojik ve idarî sonuçlar da doğuruyordu. Ulufe ve maaşların gecikmesi, iâşenin aksaması ve mühimmatın zamanında ulaştırılamaması, cephedeki askerin moral ve disiplinini

[18] "Rusyalu tüccardan Aleksandri bezirgân marifetiyle bir kantarı on üç kuruşa olarak mübayaası mürettep olan temürden bu defâ bin üç yüz buçuk kantar on dört vukiyye temür-i hâm mübayaa ve İrâd-ı Cedîd mahzenine vaz ve teslim (…)" (BOA, C. AS., 550/23062 (8 Cemaziyelevvel 1212 / 29 Ekim 1797) ve Nemçeli [Avusturyalı] tüccardan on beşer kuruştan toplam 1.270 adet satın alınan tüfek için bkz. BOA, C. AS., 361/14965 (16 Muharrem 1221 / 5 Nisan 1806).

[19] "İrâd-ı Cedîd-i Hümâyûn Hazînesi'nden bazı masârif için bâ-hâtt-ı hümâyûn tertîb olunan yüz elli bin kuruştan bu defa dahi bargir bahâsı içün Hazîne-i 'Âmire'ye itâ olunan 24.433,5 kuruş" (BOA, D.BŞM.İCH.d., nr. 19221, s. 179); "Dergâh-ı 'Âlî topçuları süvarilerinin bargirleri içün mah-ı Receb-i Şerîf'in yedinci tarihinde mübayaa olan saman bahâsı ve nakliye masrafı ve masârifât-ı sâire bâlâda tahrîr olduğu üzere (…) bin dokuz yüz kırk dört buçuk kuruşa bâliğ olmağla meblâğ-ı mestûr ve mezkûr İrâd-ı Cedîd-i Hümâyûn Hazînesi'nden itâ buyurulmak bâbında (…)" (BOA, C. AS., 598/25186 (17 Receb 1221 / 20 Eylül 1806); BOA, AE.SSLM.III., 421/24146 (13 Cemaziyelevvel 1219 / 20 Ağustos 1804); BOA, C. AS., 593/24985 (Safer 1220 / Mayıs 1805).

ciddi biçimde zedeleyerek askerî düzenin sürdürülebilirliğini tehdit etmekteydi.[20] Bu nedenle askerî lojistiğin mâlî altyapısının merkezîleştirilmesi, maliyetleri düşürmeye yönelik teknik bir tercih olarak görülmemelidir. Askerî disiplinin ve savaşılabilirliğin korunmasına yönelik yapısal bir müdahale olarak değerlendirilmesi gerekir.

Ne var ki askerî tedarik ve lojistik alanında tesis edilen bu merkezî ve müdahaleci yapı, askerî kapasitenin kısa vadeli tahkimi ve seferberlik süreçlerinin denetlenebilirliği açısından önemli kazanımlar sağlarken taşra üreticileri, esnaf ve aracılar üzerinde artan iktisâdî ve toplumsal gerilimleri de tetiklemiştir. Mîrî mübayaa uygulamalarının yol açtığı angarya algısı, fiyat baskıları ve zorunlu teslim yükümlülükleri, reformların askerî ve mâlî rasyonalitesi ile toplumsal meşruiyeti arasındaki mesafenin giderek açılmasına neden olmuştur. Zaman içinde biriken bu gerilimler, 1807 yılında Kabakçı Mustafa İsyanı'nda yeni askerî teşkilatla birlikte bu teşkilatı ayakta tutan merkezî tedarik ve finansman düzenini de hedef almış ve nihayetinde İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin lağvedilmesiyle sonuçlanmıştır. Bununla birlikte, isyan sonrasında tahta çıkan IV. Mustafa'nın Zahire ve Tersâne hazinelerine dokunmaması ve ordudaki yeni teknik sınıflar ile Mühendishane'nin kurumsal varlığını sürdürmesi, Nizâm-ı Cedîd döneminde tesis edilen mâlî ve teknik düzenlemelerin bütünüyle reddedilmediğini, aksine belirli unsurlarının siyasî konjonktür değişse dahi korunmaya devam ettiğini göstermektedir (BOA, A.AMD., 90/38; BOA, MAD.d., nr. 3422). Dolayısıyla bu gelişmeler, mîrî mübayaa ve mâlî merkezîleşme politikalarının tek başına belirleyici olduğu doğrusal bir neden-sonuç ilişkisiyle açıklanamaz. Bu gelişmeleri askerî, siyasî ve toplumsal gerilimlerin kesiştiği çok katmanlı bir kriz bağlamında değerlendirmek daha doğru olacaktır. Nizâm-ı Cedîd'in sona erişi, askerî başarısızlıktan çok, devletin savaşabilme kapasitesini artırmak amacıyla geliştirdiği askerî lojistik ve mâlî seferberlik araçlarının toplumsal ve siyasî sınırlarına işaret eden tarihsel bir kırılma noktası olarak değerlendirilmelidir. Bu bakımdan Nizâm-ı Cedîd deneyimi, tamamlanmış ve doğrusal bir devlet inşası sürecinden ziyade, erken modern Osmanlı devlet kapasitesinin muhtelif pratikleri üzerinden şekillenen imkânlarını ve sınırlarını görünür kılan tarihsel bir deneyim niteliği taşımaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, III. Selim döneminde uygulamaya konulan Nizâm-ı Cedîd reformlarını kurumsal yeniden yapılanma ve teknik modernleşme çabalarıyla sınırlı bir ıslahat hareketi olarak görmek yerine, askerî tedarik, lojistik ve finansman alanlarını birlikte kapsayan bütünlüklü bir reform projesi olarak değerlendirmektedir. Bu doğrultuda, askerî tedarik ve lojistik alanında tesis edilen merkezî müdahale rejimi, kısa vadede devletin savaşabilme kapasitesini tahkim etmeyi amaçlarken mâlî merkezîleşme aracılığıyla taşra üreticileri ve piyasa aktörleri üzerinde biriken toplumsal ve siyasî gerilimleri de beraberinde getirmiştir. İki cephede eş zamanlı yürütülen savaşların yarattığı askerî ve mâlî darboğazlar karşısında, mîrî mübayaa politikası ve İrâd-ı Cedîd Hazinesi etrafında inşa edilen kurumsal düzen, devletin stratejik kaynaklara erişimini güvence altına almayı, piyasa dalgalanmalarını sınırlamayı ve

[20] "Benim vekîl-i mutlakım ve serdâr-ı ekremim, Ordu-yu Hümâyûn'umda Yeniçeri Ocağı ortalarına vürûd eden askerlerine yiyecek vermediklerinden ekserine fütûr gelüp, açlıktan firâra şürû' eyledikleri ve sebeb-i illet ancak açlık idiğünü tahkîk ettim. Bu nasıl şeydir, ben bu askeri cem' edinceye dek ne kadar ikdâmlar ettim, henüz düşmene mukâbele etmedin. Bu hâlet zuhûruna sebep kimlerdir, mevcûdun iki üç katı ta'yinâtları verilürken askeri aç koyanlar *Allahü Te'âlâ*'dan havf ve Peygamberden hayâ etmezler mi (…) orta neferâtına yiyecek vermez ise veyâhûd az verse aşçı ve zâbitânını te'dîb etsinler ve buna asâleten bir râbıtâ versünler (…)" (Ahmed Câvid, 1998, s. 59).

sefer lojistiğini sürdürülebilir kılmayı hedeflemiştir. Bu yönüyle makale, Nizâm-ı Cedîd'i geçici ve olağanüstü bir savaş ekonomisi uygulamasından ziyade, askerî kapasitenin mâlî merkezîleşme, fiyat denetimi ve tedarik zinciri yönetimi yoluyla kalıcı biçimde yeniden tanımlanmaya çalışıldığı erken modern bir devlet inşası teşebbüsü olarak yorumlamaktadır.

III. Selim döneminde Nizâm-ı Cedîd reformları kapsamında atılan adımlar, Osmanlı askerî lojistik anlayışında geçici ve duruma özgü çözümlerden, kurumsal, sürdürülebilir ve devlet denetimli bir yapıya geçişin sancılı fakat kararlı bir tecrübesi olarak okunmalıdır. Çalışmanın ele aldığı temel bulgulardan biri, müstakil bir fon hüviyetiyle teşkil edilen İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin, bir yandan kronikleşen finansman sorunlarına çözüm üretirken diğer yandan mîrî mübayaa politikası aracılığıyla iâşe ve mühimmat tedarikinde merkezî planlama esaslı bir model tesis etmiş olmasıdır. Finansman kaynaklarının merkezîleştirilmesi, devletin piyasadaki alım gücünü ve pazarlık kapasitesini güçlendirerek sefer organizasyonu ve askerî lojistik süreçlerinde daha öngörülebilir, denetlenebilir ve eşgüdümlü bir yapı oluşturmuştur. Gerçekten de İrâd-ı Cedîd defterdarının yetki alanının *Tophâne-i Âmire*, *Mühimmat-ı Cihâdiyye* ile *Topçu ve Top Arabacıları Ocakları* nâzırlıklarını da kapsayacak biçimde genişletilmesi, yeni hazinenin sefer lojistiği ve askerî tedarik süreçlerindeki belirleyici rolünü pekiştirmiştir. Bununla birlikte, piyasa rayicinin altında ya da merkez tarafından belirlenen sabit fiyatlarla alımı zorunlu kılan bu seçici merkezîleşme pratiği, hazine açısından bütçe disiplini ve maliyet kontrolü sağlamakla birlikte, merkezîleşme çabalarının sosyal ve politik maliyetlerini görünür kılmıştır.

Nizâm-ı Cedîd döneminde Tophâne-i Âmire ve Tersâne-i Âmire başta olmak üzere askerî teknik birimlerin modernizasyonuna özel bir önem atfedilirken teçhizat ve mühimmat tedarikine ilişkin mâlî sorumlulukların büyük ölçüde İrâd-ı Cedîd Hazinesi'ne devredilmesi, reformların cephe gerisindeki iktisâdî ve lojistik boyutunu daha görünür hâle getirmiştir. Stratejik hammaddelerin piyasa fiyatlarının yakından izlenmesi, görece düşük seyrettiği dönemlerde toplu alımlar yoluyla merkezî depolarda stoklanması ve bu harcamaların düzenli bilançolarla kayıt altına alınması, yeni hazinenin temel lojistik politikalarını oluşturmuş, iâşe rejiminde uygulanan fiyat denetimiyle birlikte aynı merkezîleşme eğiliminin iki görünümünü teşkil etmiştir. Bu uygulamalar, seferberlik dönemlerinde acil tedarik baskısını hafifleterek askerî organizasyona operasyonel bir esneklik kazandırmış ve devletin olağanüstü koşullara daha hazırlıklı ve planlı biçimde müdahale edebilmesine imkân tanımıştır.

Bu değerlendirmeler ışığında, III. Selim döneminde hayata geçirilen kurumsal ve organizasyonel dönüşüm, her ne kadar 1807 Kabakçı Mustafa İsyanı ile kesintiye uğramış olsa da, Osmanlı askerî ve mâlî yapısında önemli ve kalıcı etkiler bırakan bir eşik teşkil etmiştir. Nizâm-ı Cedîd reformları kapsamında geliştirilen merkezî tedarik, mâlî denetim ve lojistik planlama pratikleri, II. Mahmud döneminde inşa edilecek modern ordu yapısının ve askerî-endüstriyel altyapının kurumsal temellerinin oluşumuna zemin hazırlayan unsurlardan biri olmuştur. Nitekim mîrî mübayaa, kısa vadeli bir tedarik aracı olarak görülmemelidir. Charles Tilly'nin askerî ihtiyaçların mâlî ve iktisâdî yapıları dönüştürdüğü *fiscal-military state* dinamikleri üzerinden ele aldığı çerçeveyle de örtüşür biçimde, mîrî mübayaa, Osmanlı erken modernleşme sürecinde devletin askerî kapasitesini kaynaklara erişim ve bu kaynakları seferber etme becerisi üzerinden yeniden tanımlama çabasının en somut, sistematik ve öğretici örneklerinden birini oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emîrî Tasnifi, Sultan Selim III (AE.SSLM.III): 230/13430; 387/22317; 421/24146.

Bâb-ı Âlî Sadâret Âmedî Kalemi Tasnifi (A.AMD.): 90/38.

Bâb-ı Asafî, Cevdet Askeriye Tasnifi (C. AS.): 31/1406; 96/4397; 107/4810; 187/8070; 228/9690; 361/14965; 524/21892; 550/23062; 593/24985; 598/25186; 607/25591; 610/25736; 694/29115; 735/30801; 797/33783; 1017/44593; 1021/44757; 1140/50685; 1155/51341.

Bâb-ı Asafî, Cevdet Bahriye Tasnifi (C. BH.): 217/10126.

Bâb-ı Asafî, Cevdet Hariciye Tasnifi (C. HR.): 80/3990; 185/9234.

Bâb-ı Asafî, Cevdet Maliye Tasnifi (C. ML.): 338/13880; 570/23347; 777/31721.

Bâb-ı Asafî, Cevdet Saray Tasnifi (C. SM.): 167/8396.

Bâb-ı Defterî, Başmuhasebe İrad-ı Cedid Hazinesi Defterleri (D.BŞM.İCH.d.): nr. 19179; nr. 19221; nr. 19236.

Bâb-ı Defterî, Kâmil Kepeci Defterleri (KK.d.): nr. 2380; nr. 2381.

Bâb-ı Defterî, Maliyeden Müdevver Defterleri (MAD.d.): nr. 3422; nr. 8591; nr. 19259.

Divân-ı Hümâyûn Sicillatı, Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHD.d.): nr. 185.

Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT.): 181/8223; 184/8578; 212/11491; 256/14702; 1383/54752.

Mühimme-i Asâkir Defterleri (A.DVNS.ASK.MHM.d.): nr. 3.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrak Tasnifi (TS.MA.e.): 212/58.

Kitap, Makale ve Tezler

AĞIR, S. (2013). "The Evolution of Grain Policy: The Ottoman Experience". *Journal of Interdisciplinary History*. XLIII/4: 571-598.

AĞIR, S. (2019). "XVI. ve XVIII. Yüzyıllar: Akdeniz İmparatorlukları ve Buğday Ticareti". *Buğdayın Akdeniz'deki Yolculuğu Konferans Bildirileri.* (haz. Ertekin Akpınar). İzmir: İzmir Akdeniz Akademisi Yayınları: 41-53.

AHMED CÂVİD. (1998). *Hadîkâ-i Vekâyi'*. (haz. Adnan Baycar). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

AHMED CEVDET PAŞA. (1309). *Tarih-i Cevdet*. I-VI, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye.

AYNURAL, S. (2001). *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları: Zahire Ticareti (1740-1840)*. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi (2010). (haz. Yusuf İhsan Genç vd.), İstanbul: Başbakanlık Basımevi.

BEYDİLLİ, K. (1984). "İgnatius Mouradgea D'Ohsson (Muradcan Tosunyan)". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*. XXXIV: 247-314.

BEYDİLLİ, K. (2002). "Küçük Kaynarca Antlaşması". *TDV İslam Ansiklopedisi*. XXVI: 524-527.

BEYDİLLİ, K. (2009). "III. Selim". *TDV İslam Ansiklopedisi*. XXXVI: 420-425.

BÖLÜKBAŞI, Ö. F. (2013). *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

CEZAR, Y. (1978). "Osmanlı Devleti'nde Mali Kurumlarından Zahîre Hazinesi ve 1795 (1210) Tarihli Nizamnamesi". *Toplum ve Bilim*. 6/7: 111-156.

CEZAR, Y. (1985). "Osmanlı Devleti'nin Mali Kurumlarından Tersâne-i Âmire Hazinesi ve Defterdarlığı'nın 1805 Tarihli Kuruluş Yasası ve Eki". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan*. XLI/1-4: 361-388.

CEZAR, Y. (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*. İstanbul: Alan Yayıncılık.

ÇADIRCI, M. (1972). "Ankara Sancağında Nizâm-ı Cedîd Ortasının Teşkili ve Nizâm-ı Cedîd Askeri Kanunnâmesi". *Belleten*. XXXVI/141: 1-13.

ÇADIRCI, M. (1997). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ÇAĞMAN, E. (2010). *III. Selim'e Sunulan Islahat Lâyihaları*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

ÇELİK, Y. - F. YEŞİL (2023). *Osmanlı Modernleşmesinde Tereddüt ve Teceddüt Yılları (1768-1908)*. İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları.

ÇINAR, A. O. (1999). *Mehmed Emin Edîb Efendi'nin Hayatı ve Târîh'i*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

DARLING, L. (1996). *Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560-1660*. Leiden: Brill.

EKİN, Ü. (2002). *XVII.-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Ulaşım ve İletişim Örgütlenmesi Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

ELDEM, E. (1990). "The Trade of Precious Metals and Bills of Exchange in Istanbul in the second half of the Eighteenth Century". *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları: 579-589.

FİDAN, F. (2015). "18. Yüzyılda Karadeniz İskelelerinin İstanbul'un İaşe Teminindeki Rolü (Rumeli Kıyısındaki İskelelere Göre)". *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. V/12: 83-99.

GENÇ, M. (2000a). "18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş". *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat: 211-226.

GENÇ, M. (2000b). "18. Yüzyılda Osmanlı Sanayii". *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat: 227-246.

GENÇ, M. (2000c). "Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün İlkeleri". *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat: 45-54.

GÜÇER, L. (1954). "XVIII. Yüzyılın Ortalarında İstanbul'un İaşesi için Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 1-4: 397-416.

GÜÇER, L. (1964). *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

GÜRAN, T. (1984-1985). "The State Role in the Grain Supply of Istanbul: The Grain Administration, 1793-1839". *Journal of Turkish Studies*. III: 27-41.

GÜRAN, T. (1986). "İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü (1793-1839)". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. XLIV/1-4: 245-276.

HALİL NURİ BEY. (2015). *Nûrî Tarihi*. (haz. Vakkas Toprak). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

KAFADAR, C. (2001). "Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler". (ed. Tanıl Bora - Murat Gültekingil). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*. I, İstanbul: İletişim Yayınları: 23-28.

KÖROĞLU, Y. (2000). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi 19 Numaralı Zahire Defteri Çerçevesinde İstanbul'a Zahire Sevkiyatı (1794-1795)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

MCGOWAN, B. (1981). "Osmanlı Avarız-Nüzul Teşekkülü, 1600-1830". *VIII. Türk Tarih Kongresi*. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları: 1327-1331.

MURPHEY, R. (1979). *The Functioning of the Ottoman Army under Murad IV: 1623-1639/1032-1049*. Chicago: Chicago Üniversitesi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

MURPHEY, R. (1988). "Provisioning Istanbul: The State and Subsistence in the Early Modern Middle East". *Food and Foodways*. II: 217-263.

MURPHEY, R. (1999). *Ottoman Warfare, 1500-1700*. New Brunswick: Rutgers.

ÖĞRETEN, A. (2014). *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyihalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ÖZKAYA, Y. (1963). "III. Selim Devrinde Nizâm-ı Cedîd'in Anadolu'da Karşılaştığı Güçlükler". *Tarih Araştırmaları Dergisi*. I/1: 145-156.

ÖZVAR, E. (2007). "Osmanlılar: Mâlî Yapı". *TDV İslam Ansiklopedisi*. XXXIII: 521-525.

PAMUK, Ş. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Para'nın Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

PANZAC, D. (1992). "International and Domestic Maritime Trade in the Ottoman Empire During the 18th Century". *International Journal of Middle East Studies.* XXIV/2: 189-206.

SHAW, S.J. (1971). *Between Old and New: The Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789-1807*. Cambridge: Harvard University Press.

SHAW, S.J. (1976). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume I: Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808*. Cambridge: Cambridge University Press.

SUNAR, M.M. (2010). "Ocak-ı Âmire'den Ocak-ı Mülgâ'ya Doğru: Nizâm-ı Cedîd Reformları Karşısında Yeniçeriler". *Nizâm-ı Kadîmden Nizâm-ı Cedîd'e, III. Selim ve Dönemi*. (ed. Seyfi Kenan). İstanbul: İSAM Yayınları: 497-526.

ŞAŞMAZER, L. M. T. (2000). *Provisioning Istanbul: Bread Production, Power, And Political Ideology in the Ottoman Empire, 1789-1807*. Bloomington: Indiana Üniversitesi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

TATARCIKZÂDE ABDULLAH MOLLA. (2021). *Lâyiha-i Tatarcıkzâde Abdullah: Sultân Selîm-i Sâlis Devrinde Nizâm-ı Devlet Hakkında Mütâlaât*. (haz. Mehmet Karaarslan). İstanbul: Klâsik Yayınları.

TİLLY, C. (1985). "War Making and State Making as Organized Crime". *Bringing the State Back In*. (ed. Peter B. Evans vd.), Cambridge: Cambridge University Press: 169-191.

TİLLY, C. (1992). *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1992*. Oxford: Basil Blackwell.

ULAŞ, T. (2024). *Nizam-ı Cedid'in Finansmanı: İrad-ı Cedid Hazinesi*. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

USTAOĞLU, Z. - H. YILMAZ (2002). "Nizâm-ı Cedîd'in Taşrada Uygulanması: Saruhan Sancağına Dair Bulgular". *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. XVIII/35: 39-56.

UZUN, A. (2006). *İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü: Ondalık Ağnam Uygulaması, 1783-1857*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

UZUNÇARŞILI, İ. H. (1978). "Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi". *Belleten*. XLII/165: 67-94.

YEŞİL, F. (2004). "İstanbul'un İaşesinde Nizâm-ı Cedîd: Zahire Nezâreti'nin Kuruluşu ve İşleyişi (1793-1839)". *Türklük Araştırmaları Dergisi*. XV: 113-142.

YEŞİL, F. (2010). "İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu: Uluslararası Bir Krizin Siyasi ve Askerî Anatomisi". *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e, III. Selim ve Dönemi*. (ed. S. Kenan). İstanbul: İSAM Yayınları: 391-493.

YEŞİL, F. (2012). "III. Selim Devri Siyasî Literatürüne Bir Katkı: Yeni Bir Lâyiha Üzerine Notlar". *Belleten*. LXXVI/275: 75-146.

YILDIZ, A. (2016). "Osmanlı Tarihinde Bir Ordu Boykotu: Maçin Bozgunu (1791) Akabinde Yaşanan Tartışmalar". *Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*. II/2: 123-162.

YILDIZ, H. (2000). *1711 Prut Seferi'nin Lojistik Faaliyetleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

YILMAZ, C. (2003). "Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları İle İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnâmeler". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. I/2: 299-338.

EXTENDED ABSTRACT

The relationship between military capacity and fiscal organization is a central theme in the historiography of early modern states, and in the Ottoman case it became especially visible in the late eighteenth century, when prolonged, multi-front wars exposed the structural limits of existing systems of provisioning, logistics, and finance. The reign of Selim III (1789-1807), during which these challenges prompted the reforms known as the Nizām-ı Cedīd, marks a critical phase in this period. While usually associated with military reorganization and technical modernization, these reforms also entailed a broader transformation in the political economy of military supply, logistics, and fiscal administration. This article examines the mīrī mübayaa policy within this broader context, focusing on its role in restructuring military provisioning and logistics. Rather than treating the reform process as a comprehensive, uniform transformation of the Ottoman economic system, the study approaches it as a selective, context-dependent centralization shaped by military priorities. Drawing on archival sources, it analyzes how fiscal and institutional arrangements were reconfigured to secure food, ammunition, and strategic raw materials for sustaining military operations.

The military and fiscal crises of the late eighteenth century, particularly the wars of 1787-1792, exposed significant deficiencies in the existing provisioning system. Difficulties in supplying troops, delays in ammunition delivery, and the inability to sustain effective mobilization created a cycle in which logistical failures undermined both military performance and political stability. Contemporary reform proposals called for a more regular, controllable, and centrally coordinated system of supply, and mīrī mübayaa emerged as the key mechanism through which the state intervened directly in markets to secure essential goods under predetermined conditions. This policy rested on a parallel fiscal reorganization centered on the introduction of a multi-treasury system, beginning with the Irād-ı Cedīd Treasury in 1793 and followed by the Zahīre and Tersāne Treasuries, which together gave the central government greater control over revenues, expenditures, and procurement. The Irād-ı Cedīd Treasury in particular took on a central role in financing military expenditure and coordinating supply, directly linking fiscal capacity to logistical performance.

Within this institutional framework, mīrī mübayaa functioned as the central instrument of state intervention in provisioning and logistics, combining the purchase of strategic goods, especially grain, at state-determined or regulated prices with market-price monitoring, bulk purchases during favorable conditions, and storage in centrally managed depots. These measures aimed to reduce the risks of price volatility, supply shortages, and logistical disruption in times of war and mobilization. At the same time, mīrī mübayaa revealed an inherent tension between fiscal rationality and social cost, since the same mechanisms that allowed the state to control costs and secure supplies also burdened producers, merchants, and local communities. Fixed or below-market prices and compulsory sales could provoke resistance, encourage smuggling, and disrupt local economic dynamics, illustrating the limits of central intervention and the complex interaction between state-building and societal response.

The logistical dimension of these policies was equally significant. The procurement and transportation of strategic raw materials such as metals, timber, and gunpowder were organized through centralized mechanisms, often under the Irād-ı Cedīd administration. The state sought to integrate procurement, storage, and distribution into a coordinated system capable of sustaining military production. However, limited transport infrastructure, high

overland costs, and external disruptions such as naval blockades constrained these efforts, leaving logistics a critical factor shaping both the possibilities and the limits of reform. The article argues that mīrī mübayaa functioned as more than a technical procurement method, forming part of a broader political economy of military mobilization that sought to redefine military capacity through fiscal centralization, market regulation, and selective intervention in production and distribution. In this sense, the Ottoman experience parallels the dynamics described in the literature on fiscal-military states, while also reflecting its own institutional and historical specificities.

In conclusion, the Nizām-ı Cedīd reforms marked a shift from ad hoc, decentralized practices toward a more institutionalized and centrally coordinated system of military provisioning and logistics. Although interrupted by the political upheavals of 1807, they left a lasting imprint on Ottoman fiscal and military structures. The mīrī mübayaa policy, in particular, stands out as a key instrument through which the state sought to secure access to resources, manage market conditions, and sustain military capacity, offering insight into how early modern states linked economic resources to the demands of warfare while also revealing the social and political constraints that shaped these efforts.